

BEDA ČASNI U DRUGOME BERAMSKOM BREVIJARU IZ 15. ST. UVOD U ISTRAŽIVANJE BEDINA OPUSA U HRVATSKOJ SREDNJOVJEKOVNOJ KNJIŽEVNOSTI*

Andrea Radošević

UDK: Sv. Beda Časni(930.85-052+2-12-051)
811.163.42:003.349(497.5):2-282.7
Homilije2-23:Beramski2-282.7*14*2-278
001.891Beda, Č. (081.2)821.163.42*04/14*
Beda Č.: 003.349(497.5)821.163.42
<https://doi.org/10.34075/cs.58.1s.8>

Staroslavenski institut, Zagreb
aradosevic@stin.hr

Izvorni znanstveni rad
Rad zaprimljen 5/2022

Sažetak

U hrvatskoglagoljskim brevijarima zapisani su prijevodi odlomaka homilija, sermona, traktata i drugih tekstova crkvenih otaca i naučitelja, između ostaloga i oni svetoga Bede Časnoga. Njegove homilije osobito su popularnost stekle ulaskom u Homilijar Pavla Đakona, a vrlo su brzo zauzele važno mjesto u liturgijskim tekstovima kao jedan od omiljenih izvora homiletičkih čitanja. Hrvatskoglagoljski brevijari razlikuju se u broju i duljini brevijarskih lekcija nastalih prema Bedinim homilijama. U ovom radu analiziraju se homiletičke lekcije zapisane u Drugom beramskom brevijaru iz 15. st., jednome od rijetkih brevijara (uz Vb₁, Pt, Pad, dijelom i N₁) koji sadržava prijevod Bedine homilije I. 10 (In die festo Innocentium). Usporedba brevijarskih tekstova koji se čitaju u temporalu pokazala je kako među homiletičkim lekcijama postoje jezične razlike dok se one tekstološke ne pojavljuju u znatnom broju. Na temelju toga zaključuje se kako su lekcije u Drugome beramskom i ostalim hrvatskoglagoljskim brevijarima nastale prema istom prijevodu. Hrvatskokrkvoslavenski prijevod Bedine homilije I. 3 (In festo Annuntiationis Beatae Mariae) objavljuje se u kritičkom aparatu zajedno s inačicama iz drugih hrvatskoglagoljskih brevijara. Rad predstavlja uvod u istraživanje Bedina opusa u hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti.

Ključne riječi: Beda Časni, homilije, Drugi beramski brevijar, prijevod, hrvatskoglagoljski brevijari

* Rad je nastao u sklopu Znanstvenoga centra izvrsnosti za hrvatsko glagoljaštvo i HRZZ-ova projekta Interdisciplinarni pristup hrvatskoglagoljskomu misalu na primjeru Misala kneza Novaka (IP-2019- 04-3797) te predstavlja dio istraživanja hrvatskoglagoljskih liturgijskih knjiga.

1. UVOD

Ono što je Grgur Veliki bio u 6. st., a Izidor Seviljski u 7. st., to je, kaže Brown, bio Beda Časni (Beda Venerabilis) u 8. stoljeću.¹ Jedan je od najprofiliranijih autora rane anglosaksonske Engleske koji se okušao u mnogim žanrovima te jedan od čuvenih intelektualaca ranoga zapadnoeuropskoga srednjovjekovlja. Beda Časni bio je najveći tumač Svetoga Pisma i najveći povjesničar svojega vremena. Bio je i hagiograf, homiličar, egzeget, pjesnik, gramatičar, no prije svega veliki učitelj i podučavatelj (*nostrī didascalus aevi*). Iako je do danas ostao najpoznatiji kao otac engleske povijesti crkve (*Historia ecclesiastica gentis Anglorum*), koju završava 731. godine, on je autor mnogih drugih povijesnih, hagiografskih, teološko-egzegetskih i prirodnoznanstvenih tekstova, himna, komentara biblijskih knjiga, homilija od kojih ćemo navesti samo neke: *De schematibus et tropis*, *De arte metrica*, *De locis sanctis*, *De temporibus Chronica minora*, *Historia abbatum*, *Martyrologium*, *Expositio Actum Apostolorum*, *In epistola VII catholicas*, *In Lucae Evangelium expositio*, *In Marci Evangelium expositio*, *In Cantica Cantorum*, *Vita sancti Cuthberti*, *Vita Sancti Felicis*, *Passio s. Anastasii*, *De natura rerum* i dr. U ranim djelima najviše se doticao pitanja duhovnoga života i individualne duše, dok je u svojim kasnijim povijesnim i egzegetskim tekstovima isticao potrebu za društvenom i crkvenom reformom.² Epitet Časni dobio je već u 9. st., a crkvenim naučiteljem papa Leo XIII. proglasio ga je 1899.³ Jedini je engleski crkveni naučitelj Katoličke Crkve.

Beda Časni rođen je 672./673. na sjeveroistoku Engleske.⁴ Umro je na Uzašašće 26. svibnja 735.⁵ U samostan sv. Petra i Pavla u Wearmouthu i Jarrowu, u kojem je proveo cijeli život, ulazi kao oblat već u sedmoj godini kada ga obitelj šalje na školovanje Bene-

¹ George Hardin Brown, *A Companion to Bede*, The Boydell Press, Woodbridge, 2009.

² Više o tome vidi u: George Hardin Brown, *A Companion to Bede*, 13–16.

³ Od 11. st. njegove se kosti nalaze u katedrali u Durhamu. Vidi više u: Bernard Green, *Bede, St.*, *Encyclopedia of Monasticism*, vol. 1-2, A-Z, ur. William M. Johnston i Christopher Kleinhenz, Routledge Taylor and Francis Group, London-New York, 2015., 119–120.

⁴ U staroengleskome prijevodu njegova djela *Historia ecclesiastica* spominje se da je mogao biti rođen u Sunderlandu, u blizini Wearmoutha. Vidi više u: Ian Wood, *The foundation of Bede's Wearmouth-Jarrow*, *The Cambridge Companion to Bede*, ur. Scott DeGregorio, Cambridge University Press, Cambridge, 2010., 88.

⁵ Posljednje dane života proveo je uz dnevna čitanja i pjevanje psaltira. Vidi više u: Bernard Green, *Bede, St.*, 119–120.

dictu Biscopu i Ceolfrithu.⁶ Samo nekoliko godina prije njegova ulaska taj je samostan, koji se ubrzo pretvorio u istaknuti intelektualni i kulturni centar sjeverne Europe,⁷ osnovao Benedict Biscop oblikovavši samostanska pravila prema regulama korištenim u 17 različitih samostana, iako je važan dio njegove kompilacije bilo Pravilo sv. Benedikta. Bilo je to vrijeme tzv. *regula mixta* tijekom kojeg je temelj u oblikovanju brojnih *regula monachalis* bila upravo ona Benediktova.⁸ Iako je u 19. st. među benediktinskim povjesničarima bilo rašireno mišljenje kako je samostan u Wermouthu i Jarrowu slijedio uglavnom Pravilo sv. Benedikta,⁹ odnosno da je bio benediktinski, danas prevladava mišljenje kako je uglavnom bio blizak benediktinskoj duhovnosti. Takva su razmišljanja navela više istraživača da Bedu Časnoga proglase benediktincem, poput Justina McCanna ili pak Charlesa Forbesa koji ga u svojoj knjizi *Redovnici Zapada: od sv. Benedikta do sv. Bernarda* opisuje kao idealnoga benediktinca.¹⁰ Benediktova regula nesumnjivo je u znatnoj mjeri oblikovala život monaha navedenoga samostana. Van der Walt navodi brojne aluzije na Benediktovu regulu u Bedinim djelima, između ostaloga i u većini njegovih homilija, te govori kako je Alcuin 60-ak godina nakon Bedine smrti monasima u samostanu u Wearmouthu i Jarrowu savjetovao da često čitaju Regulu.¹¹ No, neovisno o tome koliko se sam Bedin život i djelovanje poklapaju s onim benediktinskim, njegova su djela imala bitnu ulogu u anglosaksonskoj benediktinskoj reformi. Tekstovi Bede Časnoga, uključujući i homilije,

⁶ Vidi više u: Michelle P. Brown, *Bede's Life in Context*, *The Cambridge Companion to Bede*, ur. Scott DeGregorio, Cambridge University Press, Cambridge, 2010., 5–6.

⁷ Vidi: Arthur G. Holder, *Bede and the New Testament*, *The Cambridge Companion to Bede*, ur. Scott DeGregorio, Cambridge University Press, Cambridge, 2010., 142–155, str. 148–149.

⁸ Vidi više u: James G. Clark, *The Benedictines in the Middle Ages*, Boydell Press, Woodbridge, 2011., 27.

⁹ A. L. Maycock, J. C. Dickinson i G. G. Willis smatraju kako je Benedict Biscop uveo benediktinsko pravilo u svoj novoosnovani samostan. Vidi više u: A. G. P. Van der Walt, *Reflections of the Benedictine Rule in Bede's Homiliary*, *Journal of Ecclesiastical History*, 37 (1986.) 3, 367.

¹⁰ Vidi: George Hardin Brown, *A Companion to Bede*, 4–5. Neki ga opisuju kao navodnoga benediktinca (eng. *quasi-Benedictine*), primjerice James G. Clark, *The Benedictines in the Middle Ages*, 226.

¹¹ U Bedinu *Homilijaru* nalaze se odjeci čak 30 od ukupno 73 glave koliko ih ima Benediktova Regula. Vidi: A. G. P. Van der Walt, *Reflections of the Benedictine Rule*, 368–369.

itekako su utjecali na monašku reformu kontinentalne Europe.¹² U tome je važnu ulogu imao Alcuin koji je došavši na dvor Karla Velikoga sa sobom donio brojne prijepise Bedinih tekstova.¹³

Beda Časni nikada nije imao visoku funkciju u samostanu niti je bio opat. U 19. godini postao je đakon zadužen za čitanje evanđelja, a s trideset godina svećenik. Iako se rijetko udaljavo iz svojega samostana bio je povezan s mnogim tadašnjim intelektualcima. Posvetio se najviše proučavanju Svetog pisma što pokazuju brojni komentari starozavjetnih (Knjiga Postanka, Pjesma nad Pjesmama, Tobija, Ezra i dr.) i novozavjetnih knjiga (Markovo i Lukino evanđelja, Otkrivenje, Djela apostolska i dr.). Biti uključen u tumačenje Biblije za Bedu Časnoga značilo je služiti Kristu. Njegov ideal kontemplativnoga života sastojao se od propovijedanja, pisanja, učenja i egzegeze, uostalom, i sam je u svojem djelu *Historia ecclesiastica* napisao kako mu je uvijek bio užitak *učiti, podučavati i pisati*.¹⁴ Beda Časni uveo je tako nova strujanja u kršćansko monaštvo smatrajući kako je vrijeme da askeza ustupi primarno mjesto obrazovanju, odnosno da uzorima postanu obrazovani monasi, a ne monasi pustinjaci.¹⁵

Bedina djela utrla su put razvoju zapadnoga kršćanstva i civilizacije općenito. Krajem 8. stoljeća njegovi se tekstovi učestalo prepisuju diljem europskoga tla, a već u vrijeme karolinške renesanse nazivaju ga crkvenim ocem, monaškim egzegetom i nastavljajem patrističke tradicije.¹⁶ Koliki je utjecaj imalo njegovo tumačenje Svetoga pisma pokazuje *Glossa ordinaria*, srednjovjekovni komentarij koji sadržava mnoštvo Bedinih citata. Osim toga, upravo su njegova tumačenja često citirali Petar Lombardijski, Petar Komestor, Ælfric, Aleksandar Haleški, sv. Bonaventura, Albert Veliki, Toma Akvinski i brojni drugi znameniti srednjovjekovni pisci.¹⁷

¹² Vidi više u: Nicola Robertson, The Benedictine Reform: Current and Future Scholarship, *Literature Compass*, 3 (2006.) 3, 282–299, str. 286.

¹³ Vidi više u: Sharon M. Rowley, Bede in later Anglo-Saxon England, *The Cambridge Companion to Bede*, ur. Scott DeGregorio, Cambridge University Press, Cambridge, 2010., 216–228.

¹⁴ *Bede's Ecclesiastical History of the English People*, ur. Bertram Colgrave i R. A. B. Mynors, Clarendon Press, Oxford, 1969., V. 24, str. 567. Citirano prema George Hardin Brown, *A Companion to Bede*, 4.

¹⁵ Calvin B. Kendall, Bede and Education, *The Cambridge Companion to Bede*, ur. Scott DeGregorio, Cambridge University Press, Cambridge, 2010., 99–112, str. 111–112.

¹⁶ George Hardin Brown, *A Companion to Bede*, 118.

¹⁷ Detaljan pregled recepcije Bedinih tekstova u djelima srednjovjekovnih autora vidi u: George Hardin Brown, *A Companion to Bede*, 127–134.

Zbirka *Homeliae*¹⁸ sastavljena od 50 homilija podijeljenih u dvije knjige pripada gotovo posljednje napisanim Bedinim djelima. Homilije, koje slijede velike svetkovine i nedjelje kroz godinu, raspoređene su u skladu s romansko-napolitanskom tradicijom.¹⁹ Većina ih je posvećena dvama liturgijskim razdobljima: došašću i Božiću s jedne te korizmi i Uskrsu s druge strane. U organizaciji se ugledao na *Homilijar* Grgura Velikoga, no tematski i sadržajno od njega se ipak bitno razlikuje. Perikope je birao prema četirima temama: Isusovo rođenje, Ivan Krstitelj, Uskrsnuće i obećanje kraljevstva nebeskoga.²⁰ Osobitu su popularnost njegove homilije stekle ulaskom u *Homilijar* Pavla Đakona, a vrlo su brzo zauzele važno mjesto u liturgijskim tekstovima kao jedan od omiljenih izvora homiletičkih čitanja. Karolinško doba osobito je voljelo Bedine homilije. Naime, prema kapitularu Karla Velikoga (*Admonito generalis*)²¹ propovijedanje, kao najbolji način podučavanja, trebalo je biti slobodno od hereze, veličati Trojstvo Boga i uskrsnuće mrtvih, a upravo su to bile prepoznatljive značajke Bedinih homilija.²² Stoga ne čudi da znatan dio *Homilijara* Pavla Đakona,²³ sastavljenoga upravo na dvoru Karla

¹⁸ Navest ćemo tri najvažnija izdanja homilija Bede Časnoga. Prvo je ono iz čuvene edicije Patrologia latina (PL 94), zatim Brepolsovo izdanje (CCSL 122) prema čijoj se numeraciji vode svi suvremeni istraživači Bedina opusa te kao treće engleski prijevod njegove zbirke. Bedae Venerabilis, *Homiliae*, PL 94, Paris, 1850., 9–516; Redni brojevi homilija navode se prema tablici objavljenoj u: Beda Venerabilis, *Homeliae evangelii*, Corpus Christianorum series Latina, CCSL 122, ur. David Hurst, J. Fraipont, Brepols, Turnhout, 1955., 1–378, IX–XVI; *Bede the Venerable: Homilies on the Gospels*, prev. Lawrence T. Martin i David Hurst, Cistercian Studies Series, Kalamazoo, 1991.

¹⁹ George Hardin Brown, *A Companion to Bede*, 74.

²⁰ Verity L. Allan, *Theological Works of the Venerable Bede and their Literary and Manuscript Presentation with Special Reference to the Gospel Homilies*, submitted for the degree of Master of Letters, St Cross College, Oxford, 2006, 48–50.

²¹ *Admonito generalis* iz 789. godine brojnim redovnicima dao je poticaj da se upuste u sastavljanje homilijara i sermonarija, u koje su potom unosili prijepise ne samo starijih patrističkih tekstova, nego i novijih monaških homilija. Vidi Thomas N. Hall, *The Early Medieval Sermon, The Sermon*, ur. Beverly Mayne Kienzle, *Typologie des sources du Moyen Âge occidental* 81–83, Brepols, Turnhout, 2000., 203–265, str. 221; Vidi i Thomas L. Amos, *Preaching and the Sermon in the Carolingian World, De ore domini: Preacher and Word in the Middle Ages*, ur. Thomas L. Amos, Eugene A. Green i Beverly M. Kienzle, Kalamazoo, Michigan, 1989., 41–60.

²² Verity L. Allan, *Theological Works of the Venerable Bede*, 22.

²³ *Homilijar* Pavla Đakona sadržava 244 homilije namijenjene čitanju tijekom noćnog oficija. Unio je tekstove iz homilija, komentara i traktata istaknutih crkvenih autora: Grgura Velikoga, Ivana Zlatoustoga, Jeronima, Augustina i Bede Časnoga, između ostaloga iz njegovih homilija i *Komentara na Markovo i Lukino evanđelje*.

Velikoga u sklopu programa karolinške religijske reforme, sadržava znatan postotak Bedinih tekstova.

Bedine homilije obilježava egzegetski pristup, tj. tumačenje redaka evanđelja određenog dana pri čemu se osvjetljuje veza između evanđelja i sadašnjice.²⁴ Takve egzegetske homilije povezuju dva svijeta: prošlo biblijsko i sadašnje vrijeme primatelja. Beda Časni, koji je biblijski događaj uzimao vrlo ozbiljno, i to kao historijsku stvarnost, na svojevrsan je način proširivao metodu tipološke egzegeze²⁵ koja je u Starom Zavjetu nalazila figuru ili tip, a u Novom zavjetu *veritas* ili ostvarenje najavljeno ranijim događajem iz Staroga Zavjeta.²⁶ Pri tome se koristio asocijativnom tehnikom, tj. ponavljanjem i rekombiniranjem biblijskih riječi i citata.²⁷ Postupcima asocijacije, tj. egzegeze kroz reminiscenciju kako govori Leclercq,²⁸ povezivao je razne dijelove Biblije u kojima se određena riječ pojavljuje. Isticanjem ključnih riječi produbljavao je emocionalni učinak nastojeći približiti primatelje Bogu,²⁹ povezujući sadašnje vrijeme s povijesnim vremenom evanđelja,³⁰ s ciljem da poruka evanđelja bude prihvaćena u njihovim životima. Homilijama, i drugim refleksivnim tekstovima, ponajprije je nastojao potaknuti na ruminaciju, odnosno meditaciju o božanskim misterijima, savjesti i unutarnjem njegovanju vrlina.³¹ Iako rijetko navodi njihova imena Bedine su homilije nadahnute djelima sv. Augustina (*Tractatus in Evangelium Ioannis*), sv. Jeronima (*Commentarii in Evangelium Matthaei, Liber de nominibus hebraicis*), Ambrozija (posebice *Expositio Evangelii secundum Lucam*), Grgura Velikoga (*Homiliae in Evangelia*) i dr. Od starijih je crkvenih otaca naslijedio egzegetske tehnike kao što su etimološka tumačenja riječi, tumačenje prirodnih pojava, simbolike brojeva

²⁴ Lawrence T. Martin, *The Two Worlds in Bede's Homilies: The Biblical Event and the Listener's Experience*, *De ore domini: Preacher and Word in the Middle Ages*, ur. Thomas L. Amos, Eugene A. Green i B. M. Kienzle, Kalamazoo, Michigan, 1989., 27–40.

²⁵ Neki čak upozoravaju na opasnost koje može prouzročiti pretjerana uporaba Bedine proširene tipologije. O tome više u: Beverly Mayne Kienzle, *Cistercians, Heresy and Crusade in Occitania, 1145–1229. Preaching in the Lord's Vineyard*, York Medieval Press, York, 2001., 68.

²⁶ O tome više u: Lawrence T. Martin, *The Two Worlds in Bede's Homilies*, 29.

²⁷ Vidi: Lawrence T. Martin, *The Two Worlds in Bede's Homilies*, 35.

²⁸ Vidi: Jean Leclercq, *The Love of Learning and the Desire for God*, prev. Catharine Misrahi, Fordham University Press, New York, 1961. Prema Lawrence Martin, *Bede and Preaching, The Cambridge Companion to Bede*, ur. Scott DeGregorio, Cambridge University Press, Cambridge, 2010., 156–169, str. 165.

²⁹ Verity L. Allan, *Theological Works of the Venerable Bede*, 139.

³⁰ Vidi više: Lawrence Martin, *Bede and Preaching*, 165.

³¹ George Hardin Brown, *A Companion to Bede*, 74.

i dr.³² Homilije namijenjene važnijim danima u liturgijskoj godini pisane su višim stilom te u njima nalazimo više retoričkih figura, igra riječima, paralelnih konstrukcija, kontrastiranja i sl.³³

Njegova borba protiv hereze obilježila je i homiletički opus. Govoreći o propovijedanju kao svojevrsnom načinu ispravljanja teoloških i moralnih shvaćanja, ponajviše upravo putem tumačenja Svetoga pisma, bio je stava kako ono ima gotovo sakramentalnu važnost.³⁴ Osim toga, propovjednike je nazivao nasljednicima proroka i apostola. Bedine homilije prepoznatljive su po svojem optimističnom tonu slavljenja i radosti, po teologiji spasenja. I sam papa Benedikt XVI. govori kako je Beda Časni "u homilijama uz nedjeljna i blagdanska evanđelja razvio pravu mistagogiju, poučavajući vjernike radosnom slavljenju otajstva vjere i njihovu dosljednom življenju u vlastitom životu, u iščekivanju punog očitovanja Kristova ponovnog dolaska".³⁵ U homilijama je primatelje nastojao pripremiti za onostranost, no također se nerijetko bavio crkvenim pitanjima.³⁶

Istraživači imaju različita mišljenja o tome jesu li homilije bile izvođene usmeno, a prilogom činjenici da bi mogle biti izvođene smatraju izravna upućivanja.³⁷ Martin ih smatra književnim djelima u kojima se tumačilo čitanje dana, ali i poticala primateljeva duhovnost, te govori kako su one podjednako mogle biti namijenjene privatnom (*lectio divina* prema Reguli svetog Benedikta) i javnom čitanju braći.³⁸ Na temelju liturgijskoga oblika West pak pretpostavlja kako su bile namijenjene monaškim zajednicama.³⁹ Neovisno o tome jesu li doista bile izvođene ili ne, čini se da je Beda Časni, koji je podjednako utjecao na autore latinskih i vernakularnih homilija, bio svjestan njihove višestruke funkcionalnosti: u privatnoj meditaciji,

³² Vidi više: Scott DeGregorio, Bede and the Old Testament, *The Cambridge Companion to Bede*, ur. Scott DeGregorio, Cambridge University Press, Cambridge, 2010., 127–141, str. 132–135; Arthur G. Holder, Bede and the New Testament, *The Cambridge Companion to Bede*, ur. Scott DeGregorio, Cambridge University Press, Cambridge, 2010., 142–155, str. 148.

³³ George Hardin Brown, *A Companion to Bede*, 75

³⁴ George Hardin Brown, *A Companion to Bede*, 73.

³⁵ Kateheza pape Benedikta XVI. na općoj audijenciji, 18. veljače 2009. URL, http://www.vatican.va/content/benedict-xvi/hr/audiences/2009/documents/hf_ben-xvi_aud_20090218.html (14. 4. 2021).

³⁶ Verity L. Allan, *Theological Works of the Venerable Bede*, 42.

³⁷ Verity L. Allan, *Theological Works of the Venerable Bede*, 9, 12.

³⁸ Larence T. Martin, *Bede and Preaching*, 163.

³⁹ Philip J. West, Liturgical Style and Structure in Bede's Homily for the Easter Vigil, *American Benedictine Review* 23 (1972.), 1–8.

u tumačenju evanđelja dana, liturgiji, čitanju u reflektoriju i dr.⁴⁰ Upravo su se zbog sastava, koji je uključivao komentar biblijske perikope, ali i moralnu ekshortaciju, njegove homilije često čitale u noćnim oficijima srednjovjekovnih brevijara.

2. BEDA ČASNI U DRUGOME BERAMSKOM BREVIJARU

Iako se tekstovi Bede Časnoga nalaze u svim hrvatskoglagoljskim brevijarima,⁴¹ naravno ne u istoj duljini i broju, u ovom smradu odlučili istražiti one zapisane u *Drugome beramskom brevijaru* (dalje Ber₂)⁴² koji je bio predmetom višegodišnjega istraživanja

⁴⁰ Verity L. Allan, *Theological Works of the Venerable Bede*, 139.

⁴¹ Hrvatskoglagoljski brevijari najčešće se dijele na dvije skupine (mlađu i stariju, krčko-istarsku i zadarsko-krbavsku). U nekim brevijarima koji pripadaju starijoj skupini (primjerice u Vb₁ i VO) tako se očekivano nalazi više starine u izboru homilija i čitanja. Vidi više u: Marija Pantelić, Fragmenti hrvatskoglagoljskoga brevijara starije redakcije iz 13. stoljeća, *Slovo*, 41–43 (1993.), 61–146, str. 61. Iako se hrvatskoglagoljski brevijari između ostalog dijelom razlikuju u sastavu, duljini i načinu označavanja patrističkih tekstova, smatra se da ipak imaju istu strukturu homilijara. Ipak, Tandarić ne isključuje mogućnost da se u njima čuvaju dvije redakcije, ili čak dva prijevoda, patrističkih čitanja. O tome više u: Josip Tandarić, Osobine krčkih glagoljskih kodeksa, *Croatia Christiana periodica*, 4 (1980.) 6, 136–140, str. 139. O tehnikama prijevoda homilija i njihovu sadržaju u hrvatskoglagoljskim brevijarima vidi: Petra Stankovska, Technika charvátskohlaholského překladau homilii, *Glagoljica i hrvatski glagolizam. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 100. obljetnice Staroslavenske akademije i 50. obljetnice Staroslavenskog instituta (Zagreb – Krk, 2.–6. listopada 2002.)*, ur. M.-A. Dürriegl, M. Mihaljević, F. Velčić, Staroslavenski institut – Krčka biskupija, Zagreb – Krk, 2004., 229–236; Petra Stankovska, Textová tradice a revize patristických breviárních textů, *Slovo* 58 (2008.), 191–217; Petra Stankovska, Odnos sadržaja homilija u proprium de tempore sačuvanih hrvatskoglagoljskih i latinskih srednjovjekovnih brevijara, *Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okružju*, ur. V. Badurina Stipčević, S. Požar i F. Velčić, Staroslavenski institut, Zagreb, 2015., 447–466.

⁴² *Drugi beramski brevijar iz 15. st.* hrvatskoglagoljski je brevijar pisan na hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku. Jedna je od četiri glagoljske liturgijske knjige pronađene u mjestu Beram pokraj Pazina. Danas se pod signaturom Ms 163 (stara sign. C 163a/2) čuva u Narodnoj i sveučilišnoj knjižnici u Ljubljani. U literaturi se zbog toga pojavljuje i kao *Drugi ljubljanski brevijar*. Na temelju marginalnih bilježaka znamo da se rabio u Bermu u Istri, no nije poznato je li tamo nastao ili je nabavljen iz neke druge glagoljaške sredine. Sastoji se od dva dijela, tj. temporalala (Proprium de tempore) i sanktorala (Proprium sanctorum) te mu nedostaju komunal (Commune sanctorum) i psaltir. O tome brevijaru nedavno je objavljena knjiga studija o njegovim paleografskim, tekstološkim, književno-povijesnim, liturgičkim, jezičnim i povijesnim značajkama. Vidi više: *Studije o Drugome beramskom brevijaru*, Bibliotheca Glagolitica Croatica, knj. 4., ur. Milan Mihaljević i Andrea Radošević, Staroslavenski institut, Zagreb, 2021.

Znanstvenoga centra izvrsnosti za hrvatsko glagoljaštvo, a u sklopu kojeg su provedena istraživanja patrističkih tekstova.⁴³ Naime, u kontekstu hrvatskoga glagoljaštva tekstovi Bede Časnoga ostali su gotovo neistraženi. U svojoj nezaobilaznoj studiji o najstarijem hrvatskoglagojskom brevijaru kratko čitanje jedne Bedine homilije, zajedno s čitanjem Grgura Velikoga, 1911. godine objavio je J. Vajs,⁴⁴ a godine 2018. u cjelovitom su latiničnom prijepisu Ber₂⁴⁵ objavljene i njegove homilije. Na odjeke Bedinih alegorijskih i etimoloških tumačenja u djelima hrvatskoga humanizma i renesanse upozorava M. Palameta opisujući patrističku egzegezu u Marulićevoj *Davidijadi*.⁴⁶ Također, u studiji o hrvatskoglagojskim vizijama M.-A. Dürriigl podsjeća na važnost Bedina učenja o onostranosti kao živoj stvarnosti što je u određenoj mjeri utjecalo na eshatološku književnost.⁴⁷

Većina njegovih homilija u hrvatskoglagojske je brevijare unesena iz adventskoga i božićnoga ciklusa, tj. iz prvoga dijela zbirke. Iako se naziv *omilija* ponajviše odnosi na prijevode isječaka Bedinih homilija, katkad je riječ o odlomcima iz njegovih komentara na *Markovo*⁴⁸ i *Lukino evanđelje*.⁴⁹ U Ber₂ tekstovi Bede Časnoga nalaze se u adventskom, božićnom i korizmenu ciklusu te jednom čitanju kroz

⁴³ Andrea Radošević, Patristički tekstovi u Drugome beramskom brevijaru, *Studije o Drugome beramskom brevijaru*. Bibliotheca Glagolitica Croatica, knj. 4., ur. Milan Mihaljević i Andrea Radošević, Staroslavenski institut, Zagreb, 2021., 155–178.

⁴⁴ Josef Vajs, *Nejstarší breviář chrvatsko-hlaholský (Prvý breviář vrbnický): úvodem a bibliografickými popisy hlaholských breviářů starší doby opatřil*, Král. česká společnost náuk, Prag, 1910.

⁴⁵ *Drugi beramski brevijar. Hrvatskoglagojski rukopis 15. stoljeća. 1. dio. sv. 2: Transliteracija*. M. Mihaljević (prir.). Staroslavenski institut – Znanstveni centar izvrsnosti za hrvatsko glagoljaštvo, Zagreb, 2018.

⁴⁶ Uspoređujući tekst *Tropologica Davidiadis expositio* Palameta potvrđuje njegovu povezanost s Davidijadom te zaključuje kako je „Marulićev koncept alegorijskoga obrazlaganja podudaran s Bednim konceptom iz *Allegoryca expositio in Samuelem* u svim ključnim točkama.” Miroslav Palameta, Marulićeva Tropologija u svjetlu patrističke alegoreze (I.), *Colloquia Maruliana* 14 (2005.), 127–164, str. 161; Miroslav Palameta, *Patristička egzegeza i Marulićeva Davidijada*, Književni krug Split Marulianum – Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017.

⁴⁷ Marija-Ana Dürriigl, *Eshatološke vizije u hrvatskoglagojskoj srednjovjekovnoj književnosti. Poetičke i žanrovske značajke*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2017.

⁴⁸ Bedae Venerabilis, *In Marci evangelium expositio*, PL 92, Paris, 1850., 9–132; Beda Venerabilis, *In Marci euangelium expositio*, Corpus Christianorum series Latina, CCSL 120, ur. David Hurst, Brepols, Turnhout, 1960., 427–648.

⁴⁹ Uspoređivanjem Bedinih homilija s perikopama iz Lukina evanđelja i njegovih komentara na Lukino evanđelje bavio se Eric Jay Del Giacco, *Exegesis and Sermon: A Comparison of Bede's Commentary and Homilies on Luke*, *Medieval Sermon Studies* 50 (2006.), 9–29. Veće razlike u pristupu tekstu našao je u objašnjavanju izvora, načinu tumačenja i izravnom obraćanju.

godinu: 1) Hom. I. 3 (Hom. 1. *In festo Annuntiationis Beatae Mariae*, Lk 1,25–27)⁵⁰ na srijedu 3. nedjelje došašća na f. 18a–19a; 2) Hom I. 4 (Hom. 2. *In festo Visitationis Beatae Mariae*, Lk 1,39–40)⁵¹ na petak 3. nedjelje došašća na f. 19c–20b; 3) Hom I. 7 (Hom. 6 *In aurora in Nativitatis Domini*, Lk 2,15)⁵² na Božić na f. 31ad; 4) Hom I. 8 (Hom. 7 *In Die Natali Domini*, Iv 1,1)⁵³ također na Božić na f. 31d–33b; 5) Hom I. 10 (Hom. 9 *In die festo Innocentium*, Mt 2,13)⁵⁴ na Dan nevine dječice (*Na d(a)nb s(ve)tihb ml(a)den(a)cb*) na f. 43c–45b; 6) *In Marci evangelium expositio* (II. 6, Mk 6,47–48)⁵⁵ na prvu korizmenu subotu na f. 102cd; 7) *In Marci evangelium expositio* (II. 7, Mk 7,31–32)⁵⁶ i dijelom Hom II. 6 (*In tertia dominica post sanctum Pascha*)⁵⁷ na 11. nedjelju po Duhovima na f. 220c–221a.

Hrvatskoglagoljski brevijari ne podudaraju se uvijek u potpunosti u izboru patrističkih tekstova namijenjenih određenim danima u liturgijskoj godini. Neki Bedini tekstovi pojavljuju se u većini, a neki u samo pojedinim brevijarima. Ber₂ (43c–45b) jedan je od rijetkih brevijara, uz Vb₁⁵⁸ (41a–42a), Pt⁵⁹ (32b–33b) i Pad⁶⁰ (34a), koji na Dan nevine dječice ima Bedinu homiliju I. 10 (*In die festo Innocentium*) s obzirom na to da svi ostali na tome mjestu imaju Jeronimov tekst.⁶¹ Inačica u Pt je znatno kraća, tj. tri čitanja u Pt

⁵⁰ Hom. I. 3. prema CCSL 122, 14–20 (Hom. 1. *In festo Annuntiationis Beatae Mariae* prema PL 94, 9–14).

⁵¹ Hom I. 4. prema CCSL 122, 21–31 (Hom. 2. *In festo Visitationis Beatae Mariae* prema PL 94, 15–22).

⁵² Hom I. 7 prema CCSL 122, 46–51 (Hom. 6 *In aurora in Nativitatis Domini* prema PL 94, 34–38).

⁵³ Hom I. 8 prema CCSL 122, 52–59 (Hom. 7 *In Die Natali Domini* prema PL 94, 37–44).

⁵⁴ Hom. I. 10 prema CCSL 122, 68–72 (Hom. 9 *In die festo Innocentium* prema PL 94, 50–53).

⁵⁵ *In Marci evangelium expositio* II. 6 prema PL 92, 193–194.

⁵⁶ *In Marci evangelium expositio* II. 7 prema CCSL 120, 1425–1434 (prema PL 92, 203–204).

⁵⁷ Hom II. 6 prema CCSL 122, 220–224 (*In tertia dominica post sanctum Pascha* prema PL 94, 158–163).

⁵⁸ *Prvi vrbnički brevijar*, početak 14. st., Vrbnik, Župni ured.

⁵⁹ *Prvotisk brevijara*, 1491, Venecija, Biblioteca nazionale Marciana, Breviario glagolitico, sign. Inc. 1235.

⁶⁰ *Padovanski brevijar*, sredina 14. st., Padova, Biblioteca Uni versitaria, MS 2282.

⁶¹ Većina brevijara, kaže Stankovska, na tome mjestu sadržava Jeronimov tekst *Commentariorum in Evangelium Matthaei* I. 2. Vidi: S. Eusebii Hieronymi, *Commentariorum in Evangelium Matthaei*, PL 26, Paris, 1845., 27. Navodi kako N₁ ima odlomke iz oba teksta, tj. Jeronimova, a dijelom i onoga Bede Časnoga. Petra Stankovska, *Homilije sv. Hieronima v srednjeveškem cerkvenoslovanskem prevodu (v Propriumu de tempore)*, *Edinost in dialog*, 75 (2020.) 1, 141–143.

(32bd) sadržajno se podudaraju s prvim čitanjem u Ber₂ i Vb₁. U N₁ zapisani su samo odlomci iz toga teksta.⁶² Na isti izvor *omilije* u svim četirima brevijarima upućuje postojanje dviju etimoloških figura koje nisu zabilježene u latinskom izvorniku: *čtenie e(stb) čt(e)no*⁶³ – *čt(e)nie est' čt(e)no*⁶⁴ prema lat. *lectio recitata*;⁶⁵ *počet' e(stb) poč(e)t(a) kb*⁶⁶ – *počet' est' početak*⁶⁷ prema lat. *coepit origo*.⁶⁸ Hom. I. 10 (*In die festo Innocentium*) jedna je od najkraćih Bedinih homilija, no govorimo li o duljini brevijarskih čitanja nastalih prema njegovim tekstovima možemo reći da je riječ o najduljoj *omiliji* Bede Časnoga u hrvatskologoljskim brevijarima.

Ber₂ pripada onoj skupini brevijara u kojoj su sačuvane najdulje inačice *omilija* Bede Časnoga. Iznimku čini jedinu Hom. I. 4 (*In festo Visitationis Beatae Mariae*) koja je od najdulje poznate inačice kraća za svega jednu rečenicu. U nekim brevijarima, kao što je primjerice Pm, pojedine Bedine *omilije* ne prelaze više od polovice brevijarskoga stupca. Govorimo li o homiliji koja je nastala prema komentaru na Markovo evanđelje *In Marci evangelium expositio* (II. 6, Mk 6,47–48), a koja je sačuvana u: Bar⁶⁹ (162ac), Ber₂ (102cd), Drag⁷⁰ (63cd), Mavr⁷¹ (68ab), Metr⁷² (89bd), N₁ (78d–79a), N₂⁷³ (73ab), Oxf⁷⁴ (72cd), Pad (102d–103c), Pm⁷⁵ (75b), Pt (78bc), Rom⁷⁶ (130b–131a), Vb₁ (101d–102b), Vb₂⁷⁷ (31bc), Vb₃⁷⁸ (87ac), Vt₅⁷⁹

⁶² *Prvi novljanski brevijar*, 1459, Novi Vinodolski, Župni ured.

⁶³ Ber₂, 43c.

⁶⁴ Vb₁, 41a.

⁶⁵ PL 94, 50.

⁶⁶ Ber₂, 43d.

⁶⁷ Vb₁, 41a.

⁶⁸ PL 94, 50.

⁶⁹ *Baromićev brevijar*, 1493., Venecija.

⁷⁰ *Dragučki brevijar*, 1407., Zagreb, Arhiv HAZU, sign. III b 25.

⁷¹ *Mavrov brevijar*, 1460., Zagreb, NSK, R 7822.

⁷² *Metropolitanski brevijar*, 1442, Zagreb, Metropolitanska knjižnica, sign. MR₁₆₁.

⁷³ *Drugi novljanski brevijar*, 1495, Novi Vinodolski, Župni ured.

⁷⁴ *Oxfordski brevijar-misal*, 14. st., Oxford, Bodleian Library, MS. Canon. lit. 172.

⁷⁵ *Pašmanski brevijar*, druga polovica 14. st. i 15. st., Zagreb, Arhiv HAZU, sign. III b 10.

⁷⁶ *Brevijar Arhiva S. Petra u Rimu*, 15. st., Rim, Bibl. Apostolica Vaticana, Cap. S. Pietro, D215.

⁷⁷ *Drugi vrbnički brevijar*, 14. st., Vrbnik, Župni ured.

⁷⁸ *Treći vrbnički brevijar*, 15. st., Vrbnik, Župni ured.

⁷⁹ *Peti vatikanski brevijar*, sredina 14. st., Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. Borg. Illir. 5.

(74cd), VO (153d–154b), Vt₁₀⁸⁰ (66cd), Vt₁₉⁸¹ (66d–67a), istu podjelu čitanja imaju Ber₂, Drag, Mavr, N₁, Vb₁, VO⁸² i Vt₅, u kojima su osim toga sačuvane najdulje inačice. Za nekoliko rečenica kraće su homilije u Mavr i N₂. Najkraća je u Pm u kojemu se tri čitanja sadržajno podudaraju s prvim čitanjem u drugim brevijarima. Nešto su dulje *omilije* u Vt₁₉ i Oxf, u kojima se tri čitanja sadržajno podudaraju s dvama čitanjima u brevijarima s duljim lekcijama. Prvo i drugo čitanje su u Oxf dulji za svega jednu rečenicu. U Vat₁₀ Bedina homilija nije podijeljena na tri čitanja, a sadržava tekst koji se odnosi na prvo i polovicu drugoga čitanja iz Ber₂.

Hom. I. 3 (*In festo Annuntiationis Beatae Mariae*) nalazimo u: Bar (91d–92c), Ber₂ (18a–19a), Drag (10b–11a), Mavr (17ac), Metr (28d–29c), Mosk (11ac), N₁ (11ab), Oxf (14d–15a), Pad (10d–12a), Pm (18ac), Pt (17c–18c), Rom (46b–19a), Vb₁ (20b–21a), Vinod (14ab), VO (29d–30c), Vt₅ (13d–14b), Vt₁₀ (15cd), Vt₁₉ (15cd). Kako je u jednom dijelu adventskoga ciklusa u N₂ lakuna, to u tom brevijaru nije sačuvana ova homilija. U Vinod nema početka, a Rom, Vt₁₀ i Oxf završavaju tekstom koji odgovara početku 2. čitanja u Ber₂. Tekstom koji odgovara sredini 3. čitanja u Ber₂ završavaju N₁, Pm, Mavr, Vt₁₉, Bar, Pt s tim da je za nekoliko rečenica dulji Vb₁. Najdulje inačice su u Mosk, Vinod, Vt₅ i VO.

Hom. I. 4 (*In festo Visitationis Beatae Mariae*) sačuvana je u: Bar (93cd), Ber₁ (176c), Ber₂ (19c–20b), Drag (11d–12a), Mosk (12ad), N₁ (12ab), N₂ (15bc), Oxf (15d–16a), Pm (19cd), Pt (19ad), Rom (49b–50b), Vb₁ (22ab), Vinod (72ab), VO (31d–32b), Vt₅ (15ab), Vt₁₀ (11cd), Vt₁₉ (16c–17a), te na dvama mjestima u Metr (30bd; 342d–343b). Upravo ta dva mjesta u Metr mogu objasniti njezin položaj u Mavr (251cd). Naime, u temporalu toga brevijara nalazi se uputa da se homilija pronađe u sanktoralu: *V (o)no vr(ě)me vstav'si m(a)riě ide v gor'nuū s t'čaniemъ v(b) gradъ iūdovъ tu omilīū iči n' pohoen'i s(ve)te m(a)rie* Mavr (18c). Na sredini onoga što je u Ber₂ drugo čitanje završavaju Vat₅, Mavr, Pm, N₁, a Vb₁ završava malo kasnije. Mosk, Ber₂ i Drag su iste duljine, dok je najkraća inačica u Rom.

Prijevod Hom. I. 8 (*In Die Natali Domini*) nalazimo u: Bar (102bc), Ber₂ (31d–33b), Drag (18b–19a), Mavr (25c–26a), Metr (38d–39b),

⁸⁰ *Deseti vatikanski brevijar*, 1485., Rim, Biblioteca Apostolica Vaticana, *Borg. Illir. 10.*

⁸¹ *Devetnaesti vatikanski brevijar*, 1465., Rim, Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. *Vat. Slav. 19*

⁸² *Brevijar Vida Omišljanina*, 1396., Beč, Österreichische Nationalbibliothek, sign. *Cod. Slav. 3.*

Mosk⁸³ (22b–23b), N₁ (19d–20c), N₂ (23c–24c), Oxf (23d–24b), Pad (20b), Pt (26ab), Pm (27cd), Rom (65b–66a), Vb₁ (31d–32d), Vinod⁸⁴ (22a–23b), VO (41c–43a), Vt₅ (23c–24b), Vt₁₀ (20cd), Vt₁₉ (23c). U BrPm, Rom, Vt₁₀ i Pt homilija je jako kratka i svedena samo na pola stupca. Za nekoliko je rečenica dulja u Vt₁₉. Zanimljivo je da Mavr i Metr završavaju usred onog dijela homilije u kojem se sv. Ivan uspoređuje s drugim evanđelistima, s time da je Metr dulji za jednu rečenicu. Isti završetak imaju N₁, N₂, Vt₅, VO, Vb₁, Vinod, Drag, Ber₂, kao i Mosk, ima dodatak u smislu kratkog proširenja biblijskoga retka iz Ivanova evanđelja, a odnosi se na prepisivanje triju redaka Iv 10,10–12.

Hom. na Mk 7,31 nadahnuta je dvama Bedinim tekstovima: *In Marci evangelium expositio* (II. 7) i homilijom (Hom. II. 6). Zapisana je u: Bar (263d–264a), Ber₂ (220c–221a), Brib (54ac), Drag (148ab), Mavr (152d–153a), Metr (210bd), N₁ (179ac), N₂ (182c–183a), Oxf (162ab), Pm (158ab), Pt (159ac), Rom (204b), Vb₁ (213d–214b), Vb₂ (212b–213a), Vb₃ (257a–257d), VO (337c–338b), Vt₁₀ (145ab), Vt₁₉ (140d–141a).

Pogrešno pripisivanje homilija značajka je koju Ber₂ dijeli s drugim brevijarima. Takva atribuiranja općenito nisu rijetkost u srednjovjekovnim glagoljskim i latinskim brevijarima.⁸⁵ Tako je homilija na Iv 16,5 u Ber₂ i brojnim drugim brevijarima pripisana sv. Bedi: Bar (228d–229b), Brib (22d–23b), Drag (122c–123a), Mavr (122cd), Metr (165b–166b), N₁ (146d–147b), Oxf (136d–137b), Pm (129d–130a), Pt (131ad), Rom (182b–183a), Vt₁₉ (114ac), Vb₁ (180c–181a), Vb₂ (150a–151a); u nekoliko brevijara sv. Augustinu: Dab, Vt₁₀, Vb₃, VO, Mavr i Pad, a zapravo je riječ o homiliji Hayma iz Halberstadta.

Osim toga, zabilježen je i obrnuti postupak. Hom. I. 7 (*In aurora in Nativitatis Domini*) na Lk 2,15 u svim je glagoljskim brevijarima pripisana sv. Ambroziju, no radi se ipak o odlomcima iz navedene Bedine homilije. Pogrešno pripisivanje u ovom bi se slučaju moglo dijelom tumačiti postojanjem tekstova slične tematike sv. Ambrozija

⁸³ *Moskovski brevijar*, oko 1442.–1443., Moskva, Rossijskaja gosudarst-vennaja biblioteka, Zbirka Sevastyanov, sign. Fond 270, 51.

⁸⁴ *Vinodolski (Kukuljevićev) brevijar*, 1485., Zagreb, Arhiv HAZU, sign. I d 34.

⁸⁵ Vidi npr. Chrysogonus Waddell, *The Primitive Cistercian Breviary. (Staatsbibliothek zu Berlin, Preussischer Kulturbesitz, Ms. Lat. Oct. 402) with variants from the »Bernardine« Cistercian Breviary*, Academic Press, Freiburg, 2007., 71. Opisujući oficij na dan sv. Ilije Marija Pantelić utvrdila je da se posljednja tri od ukupno devet čitanja koja su u Mavr pripisana Bedi Časnom odnose na tekst iz homilije Herica iz Auxerrea. Marija Pantelić, *Glagoljski brevijar popa Mavra iz godine 1460. Slovo*, 15–16 (1965.), 94–149, str. 125–126.

i Bede Časnoga. Naime, obojica su pisali *Komentare na Lukino evanđelje*, pri čemu se Beda Časni nerijetko ugledao između ostalog i na Ambrozijeve tekstove koji su znatno utjecali na liturgijsku proslavu došašća.⁸⁶ Svega polovicu stupca ova homilija zauzima u Pm, Vt₁₀ i Oxf, za jednu je rečenicu dulja u Vt₁₀, a za dvije u Rom. Polovica teksta zapisana je u Mavr, Bar, Drag i Mavr, dok najdulje inačice nalazimo u Drag, Vb₁, Vinod, Vt₅, N₁, N₂, VO. Nalazi se u: Bar (102ab), Ber₂ (31ad), Drag (17d–18a), Mavr (25bc), Mosk (21d–22a), N₁ (19bc), N₂ (23ab), Oxf (23cd), Pm (27c), Pt (25d–26a), Rom (65a), Vb₁ (31ac), Vinod (21c–22a), VO (40d–41c), Vt₅ (23ab), Vt₁₀ (20bc), Vt₁₉ (23b).

Uvodi Bedinih homilija u Ber₂ i drugim brevijarima sastoje se od kratke perikope koja počinje hrvatsko-crkvenoslavenskom inačicom lat. izraza *In illo tempore* (*V ono vrême*) i završava izrazom *i pročaê* prema lat. *etc.* Nakon toga najčešće slijedi ime autora čitanja te odrednica (*omilija, slovo*): *om(iliê) s(veta)go bedi prozvit(e)ra*. Najave lekcija (*čtenie*) katkad sadržavaju i upute u ispravno čitanje *čti pravo*, npr. u uvodima 2. i 3. čitanja u Hom. I. 3. (*In festo Annuntiationis Beatae Mariae*). Homilije većinom imaju jednostavnu strukturu, počinju s kratkim uvodom dotičući se glavne teme čitanja. Beda Časni ne usredotočuje se nužno na svaki redak evanđelja, nego na likove ili narativne detalje dajući tim elementima simboličko značenje.⁸⁷ Jedna od takvih *omilija* je ona nastala prema Hom. I. 4 (*In festo Visitationis Beatae Mariae*) u kojoj se Djevica Marija pojavljuje kao simbol poniznosti (*smêreniê misli*). Odabrani detalji iz njezina života i ponavljajući biblijski citati (*i vnide v dom̃ zahariñ · i celova elisav'tu*)⁸⁸ na početku i kraju *omilije*) poziv su na meditaciju i primjenu njezinih vrlina u vlastitom životu.⁸⁹ Istaknimo kako se ovaj tekst ne podudara u cijelosti s Bedinom homilijom s obzirom na to da je sredina prvoga čitanja unesena iz teksta Hrabana Maura.⁹⁰

Bedina egzegetska metoda u Ber₂ ne dolazi uvijek u potpunosti do izražaja jer se čitanja često sastoje od uvodnih poglavlja homilija u kojima se tumačenje biblijskoga teksta tek naznačuje. Tako primjerice *omilija* nastala na temelju uvodnoga poglavlja Bedine Hom

⁸⁶ Vidi Margot E. Fassler, *Sermons, Sacramentaries, and Early Sources for the Office in the Latin West, The Divine Office in the Latin Middle Ages: Methodology and Source Studies, Regional Developments, Hagiography*, ur. Rebecca A. Baltzer i Margot E. Fassler, Oxford University Press, Oxford, 15–47, 2000., str. 19.

⁸⁷ Vidi Lawrence Martin, *Bede and Preaching*, 164.

⁸⁸ Ber₂, 19c–20a.

⁸⁹ Vidi Zachary M. Guilliano, *The Allegorical Exegesis of Bede: "Figures in History and the Shape of the Self"*, M. Div. Thesis, Harvard Divinity School, 2012., 18.

⁹⁰ Vidi Rabanus Maurus, *Commentaria in Cantica, Canticum Mariae Matris Domini*, PL 112, Paris, 1852., 1161.

I. 7 (*In aurora in Nativitatis Domini*) ne sadržava alegorijska tumačenja šest riječi iz uvodnoga citata Lk 2,15 (*transeamus, videamus, venerunt festinates, videntes, cognoverunt i reversi*) koja se pojavljuju u sljedećim poglavljima.⁹¹ Naša *omilija* završava opomenom zlim pastirima koje čekaju vječne muke: *sego zalago pastira obrazb dr'žeće · iže veće zem'lnaē imēniē . i pohoti v(ē)ka sego lūbetb · neže poručenie imb ov'ce · ti taci ne tak'mo maz'di pastir'skie pogublaūtb · na i mukamb vēčnimb predadet' se.*⁹²

Beda Časni često je u svoje tekstove unosi razne figure ponavljanja, dijelom po uzoru na starije crkvene oce, ali i Bibliju koju je smatrao vrhovnim izvorom retoričkih postupaka.⁹³ Ponavljanjima biblijskih citata osvješćivao je njihovo višestruko značenje potičući recipijente na meditiranje. U Hom I. 3 (*In festo Annuntiationis Beatae Mariae*) učestalo ponavljanje citata jasan je poziv na meditativno čitanje i traganje za značenjem toga novozavjetnoga navoda u vlastitom životu. Cilj kojem treba težiti, a koji poručuje evanđelje koje ima ulogu vodiča, navedeni su na samom početku homilije (*početakb n(a)šego iz'baueniē današ'ne s(veta)go e(van)j(eli)ē čtenie poručaetb*).⁹⁴ Ispred ponavljajućih citata u Ber₂, ali i u drugim brevijarima koji sadržavaju dulje inačice Bedinih homilija, katkad nalazimo kratka proširenja. Navest ćemo primjer dodanih glagola govorenja: prvo samo aorista *reče* u 2. čitanju (*reče poslanb bistb anj(e)lb ot b(og)a v gradb galilēisk*)⁹⁵ prema lat. *Missus est, inquit, angelus Gabriel a Deo in civitatem Galilaeae*,⁹⁶ te potom sintagme *reče bo evan'j(e) listb*⁹⁷ prema lat. *Missus est ergo angelus Gabriel a Deo*⁹⁸ na sredini 3. čitanja. Motivacija za njihov unos mogla bi biti namjera da se snažnije podcrta antiteza dviju susjednih rečenica: one iza koje stoji Biblija kao vrhovni *auctoritas* srednjovjekovlja i one čija se vjerodostojnost temelji na Bedinu čitateljskom iskustvu: *rēt'ko čtemb da anj(e)li ēvlaūće se č(lovē)komb naricali se bēše imenemb*.⁹⁹ Osim toga, ovo nije jedini primjer u kojem Beda Časni ističe slabiju zastu-

⁹¹ Philip J. West, *Liturgical Style and Structure in Bede's Christmas Homilies*, *American Benedictine Review*, 23 (1972.), 424–438, str. 432.

⁹² Ber₂, 31d.

⁹³ Ernst R. Curtius, *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje*, prev. Stjepan Markuš, Naprijed, Zagreb, 1998., 56.

⁹⁴ Ber₂, 18a.

⁹⁵ Ber₂, 18b.

⁹⁶ PL 94, 9.

⁹⁷ Ber₂, 18c.

⁹⁸ PL 94, 9.

⁹⁹ Ber₂, 18c.

pljenost određenih motiva i pojmova u pisanim izvorima.¹⁰⁰ Pomicanje naglasaka upravo na izvor (autortitet) iznesenih dvaju iskaza (citata i tvrdnje) utjecalo je i na promjenu redosljeda rečenica u narednom dijelu teksta koji se u Ber₂ nastavlja novim autoritetom, točnije svjedočanstvom anđela Gabrijela nakon kojeg slijedi etimološko tumačenje njegovih imena: *Gabriel namque fortitudo Dei dicitur*.¹⁰¹ U ovome, kao i u brojnim drugim etimološkim tumačenjima, Beda Časni oslanjao se na Jeronimovo djelo *Liber Interpretationis Hebraicorum Nominum* prema kojem Gabrijel označava Božju duhovnu snagu (*fortitudo Dei*).¹⁰² U Ber₂ ta se poveznica između anđela i božje kreposti podcrtava kratkim dodanim tumačenjem *an'j(e) lb iže b(o)žie krēposti ime imatb* koje recipijenta uvodi u etimologiju: *gabrielb ubo kropostb (!) b(o)žie g(lago)let' se*.¹⁰³

Ber₂ pokazuje glagoljaševa mjestimična upuštanja u oponašanje Bedina stila preoblikovanjem pojedinih dijelova teksta. U 3. čitanju homilije I. 3. (*In festo Annuntiationis Beatae Mariae*) nalazimo antitetički paralelizam sastavljen od glagola i zamjenice (*posvetiti ũ / prelastiti ũ*), a koji nije zabilježen u originalu. Riječ je o dvama suprotstavljenim iskazima iste sintaktičke konstrukcije, tj. dvama suprotstavljenim pohodima ženama. Ono što se u paralelizmu ponavlja jest subjekt (žena) i sintaktička konstrukcija, dok se predikat i objekt suprotstavljaju. Prvi se odnosi na anđelovu, a drugi na đavolju namjeru. Beda ovdje implicitno suprotstavlja izgnanstvo i spasenje, smrtnost (*na obakb êkože semr'tb ženoū v mirb vnide*)¹⁰⁴ i vječnost (*podobaše da životb vratil' se bi · ženoū*).¹⁰⁵ U ovo je homiliji u Ber₂, za razliku od nekih drugih glagoljskih brevijara, sačuvan Bedin izostanak navođenja imena dviju najpoznatijih žena Staroga i Novoga zavjeta, Eve i Djevice Marije: *ona ubo ot d'êv'la z'mieū prelačena mužū vkusiv'se gorestb poda · a siē ot b(og)a nag(lago)lana · miru žiz'noda'ca porodi*¹⁰⁶ prema lat. *Illa a diabolo seducta per serpentem, viro gustum necis obtulit, haec a Deo edocta per angelum,*

¹⁰⁰ Naime, sličan se postupak pojavljuje u Hom. I. 7 (*In aurora in Nativitatis Domini*) gdje je redosljed rečenica promijenjen tako da se iskaz o rijetkom obraćanju anđela izravno naslanja na uvodni citat.

¹⁰¹ PL 94, 9.

¹⁰² O pojmu „fortitudo Dei” vidi više u: Penn R. Szitty, *The Angels and the Theme od „Fortitudo” in the „Chanson de Roland”*, *Neuphilologische Mitteilungen*, 72 (1971.) 2, 193–323, str. 209–210.

¹⁰³ Ber₂, 18c.

¹⁰⁴ Ber₂, 18c.

¹⁰⁵ Ber₂, 18c.

¹⁰⁶ Ber₂, 18c.

mundo auctorem salutis edidit,¹⁰⁷ dok se u nekim drugim brevijarijama unosom njihovih imena konkretizira Bedin iskaz: *Euga ot d'êvla z'miû prelaçe na m(u)žu v'kusiti grês'ti pod · Mariê ot b(og)a anĵ(e)lome nagl(agol)ana miru žiz'nodav'ca porodi*.¹⁰⁸

Bedin postupak suprotstavljanja paralelnih konstrukcija zauzima znatan dio Hom. I. 8 (*In Die Natali Domini*), teksta obilježena borbom protiv heretičkih stajališta i pogrešnih tumačenja jedinstva Kristove božanske i ljudske prirode. U ovoj homiliji heretički stavovi postupno se pobijaju suprotstavljanjem navoda trojice evanđelista s jedne te sv. Ivana evanđelista s druge strane. Navođenje brojnih tvrdnji unosi se s primarnom namjerom njihova pobijanja,¹⁰⁹ kao što pokazuje sljedeći kratak odlomak: *proči že ev'nj(e)l(t)sti leki po z(e)mli hodetb s' g(ospode)m̃b (...) sa ubo lêki n(a) n(e)bo s' g(ospode)m̃b lêtaetb*¹¹⁰ prema lat. *et caeteri evangelistae quasi in terra ambulans cum Domino (...) hic autem quasi ad coelum volat cum Domino*;¹¹¹ *rêt'ka o božstvê rêše (...) vel'mi rêt'ka o vr(ê)m(e)ñnih ego sadêni povêdae*¹¹² prema lat. *pauca de divinitate dixerunt (...) perpauca de temporalibus eius actis edisserens*.¹¹³ Zanimljivo je da je u jednoj od niza tvrdnji u Ber₂, ali i u većini drugih brevijara, uneseno kratko objašnjenje koje ne nalazimo u Bedinim tekstovima, no nalazimo ga u Ælfricovoj homiliji. Poznato je, naime, da je Ælfric bio inspiriran Bedinim homilijama te stoga nije nemoguće da je ovo čitanje poteklo iz izvora u kojem je Bedina homilija bila proširena za Ælfricov tekst: *i n(a) n(e)bo ka ocu v'zašadša · eže g(lago)letb mar'ko i luka*.¹¹⁴ Sv. Ivan evanđelist bio je predodređen pisati o skrivenim tajnama Kristova božanstva stoga što je naslanjajući se na Kristova prsa na Posljednjoj večeri upijao božanstvenu mudrost na način nedostižan drugim evanđelistima.¹¹⁵ Dublji uvid sv. Ivana evanđelista u otajstvo vjere iskazuje se u prvom dijelu teksta: *na večeri na pr'si g(ospod)a sp(a)sa h(r̃st)a vzlegb kažet' se · na sim̃b tainê učit'*

¹⁰⁷ PL 94, 9.

¹⁰⁸ N₁, 11bc.

¹⁰⁹ Philip J. West, *Liturgical Style and Structure in Bede's Christmas Homilies*, 435.

¹¹⁰ Ber₂, 32a.

¹¹¹ PL 94, 38.

¹¹² Ber₂, 32ab.

¹¹³ PL 94, 38–39.

¹¹⁴ Slijedi Thorpeov prijevod Ælfrica: „The other three evangelist, Matthew, Mark and Luke, had written about Christ's human nature ... John related many things about Christ's divinity”. Citirano prema: Barbara C. Raw, *Trinity and Incarnation in Anglo-Saxon Art and Thought*, Cambridge University Press, Cambridge – New York, 1997., 66.

¹¹⁵ Philip J. West, *Liturgical Style and Structure in Bede's Christmas Homilies*, 434.

se.¹¹⁶ Prvo suprotstavljanje provedeno je unosom motiva orla (*or'lu leteću pričinaet' se*)¹¹⁷ kao prepoznatljivoga simbola sv. Ivana. Njegovo gledanje u sunce, prema kojem su dugi pogled mogli upućivati samo oni čista srca,¹¹⁸ kao i let nebeskim visinama nedohvatljivim drugim pticama, u alegorijskom značenju predstavlja Ivanovo duhovno približavanje Kristu i uvid u nebeska tajanstva.¹¹⁹ Zanimljivo je da se upravo tamo gdje Beda prisposobljuje sv. Ivana orlu u glagoljskim brevijarima dodaje prošireno tumačenje, tj. kao da je postojala potreba za opsežnijim tumačenjem sličnosti između orla i sv. Ivana: *podobaše vistinu tako . da iv(a)n' ev(a)nj(e)l(i)stb̃ · iže visočēe pročiḥ̃ n(e)b(e)sk(a)go taēn'stviē učeniē priē · visočēe v'sēḥ̃ p'tic̃ lētaūcū p'tiēu pričiniḥ̃ se bi.*¹²⁰

U glagoljskim brevijarima nalazimo više sličnih primjera proširivanja Bedinih homilija, ponajviše na onim mjestima na kojima je bilo važno prenijeti u potpunosti jasnu i cjelovitu poruku. Tako se u božićnoj homiliji, koja je poznata i po Bedinu kritiziranju crkve, pojavljuje proširenje citata iz Iv 10,10 za sljedeća dva retka: *azb̃ es(a)m' pastir̃ dobri · i dobri pastir̃ polagaet̃ d(u)šu svoū za ov'ce svoe · a o zalēm̃ pastirē reki · a naēm'nik̃ i iže nēs̃t̃ pastir̃ · emuže nēs̃ut̃ ov'ce svoe vidit̃ vl'ka greduca · i ostavl̃aet̃ ov'ce bēgaet̃ a vl'k̃ rashīcaet̃ i raspuždaet̃ ov'ce.*¹²¹ Bedina antiteza dobrih i loših pastira počiva na citatu *ego sum pastor bonus* nakon kojeg slijedi tumačenje tadašnjih „zlih pastira“ kao onih koji ljubeći ovozemaljsko pružaju loše primjere predajući se na kraju vječnim mukama. Proširenje Bedine kratke aluzije na biblijski tekst u Ber₂ imalo je za cilj eksplicitnije istaknuti paralelizam između biblijskoga teksta i stvarnosti.

Bedina tehnika konkordancije i asocijacije najbolje se vidi u homiliji I. 10 (*In die festo Innocentium*) u kojoj do posebnog izražaja dolazi njegova sklonost podcrtavanju važnih dijelova narativa i

¹¹⁶ Ber₂, 32a.

¹¹⁷ Ber₂, 32a.

¹¹⁸ Sv. Ivan apostol kao najmlađi od dvanaestorice apostola bio je omiljeni Kristov učenik, ali istodobno i onaj koji je s najčišćim srcem ljubio Isusa. Vidi: Ivanka Petrović, Djela apostola Ivana u hrvatskoj glagoljskoj književnosti srednjega vijeka 1. Pseudo-prohorova djela Ivanova 2. Pasije apostola Ivana, *Glagoljica i hrvatski glagolizam: zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 100. obljetnice Staroslavenske akademije i 50. obljetnice Staroslavenskog instituta*, ur. Marija-Ana Dürriegl, Milan Mihaljević i Franjo Velčić, Staroslavenski institut – Krčka biskupija, Zagreb – Krk, 2004., 119–227, str. 204.

¹¹⁹ Vidi Barbara C. Raw, *Trinity and Incarnation in Anglo-Saxon Art and Thought*, 65–67.

¹²⁰ Ber₂, 32a.

¹²¹ Ber₂, 31cd.

iluminiranju duhovnoga značenja evanđelja. Prvi dio oblikovan je kao objašnjenje važnosti čitanja evanđelja na Dan nevine dječice, a drugi se dio usredotočuje na slobodnu meditaciju o mučenicima.¹²² Učestalim ponavljanjem sintagme *iz'b(i)eni sutb* primatelji se potiču na meditaciju i shvaćanje značenja nevine dječice kao prototipova svih budućih mučenika u povijesti crkve s obzirom na to da je upravo u patnji *počet početak* crkve: *a eže v(a) vitlêome iz'b₆eni sutb êvlaetb · nê t(a)kmo va iũdei otrudeže cr(ê)kvê počet' e(s)t(b) poč(e)t(a) kb · na i v(a) vsihb toežde cr(ê)kvê kon'cihb po vsemu okrišlũ*.¹²³ Uvodni citat iz Matejeva evanđelja ne navodi se u cijelosti nego se razvodnjava kako bi se oko nekih likova, točnije Rahele, oblikovali simboli. Na početku homilije citira se samo prvi dio Jr 31,15 koji je primijenjen na pokolj nevine dječice, dok se drugi izostavljeni dio o Rahelinim vapajima u daljnjem dijelu teksta koristi kao temelj za razradu homilije. Tek nakon kratkoga odlomka, u kojem se pojavljuje figura prvomučenika Abela, nastavlja se s citatom iz Jeremije u kojoj se spominje Rahelin plač. U ovoj homiliji eksplicitno se navode alegorijska i etimološka tumačenja biblijskih događaja. Rahela, koja umire pri Benjaminovu porodu, označena je neutješnom patnjom i plačem za izgubljenim sinovima. Na temelju etimološkoga značenja njezina imena (*rahilb že vistinũ êže ov'ca*)¹²⁴ uvodi se Kristova prispodoba o izgubljenoj ovci. Kao što Bog traga za izgubljenom ovcom, tako Rahela traga (odnosno plače) za sinovima kojih više nema: *is'kati že podobaet' se po sl(o)vu kako rahilb pl(a)k(a)v'si čedb svojhb g(lago)let' se*.¹²⁵ Rahela koja plače nad svojom djecom figura je crkve utemeljene na plaču i patnji: *rahilb plak(a)v'si čedb svojhb · i ne hotê utišit se · êko nêsutb znamenuetb vistinũ cr(ê)kvi s(ve)tihb ot sego vêka preneseniê*.¹²⁶ Ova najdulja Bedina homilija u Ber₂ završava motivom Rahelina plača, dok Bedina izvorna homilija ima još 50-ak redaka.

Figurama ponavljanja nastalim dodavanjem kratkih sintagmi u Ber₂ naglašavala su se bitna učenja. Dodavanjem izraza "slišan est" u Ber₂ u primjeru (a) jasno se podcrtava poveznica između Staroga i Novoga zavjeta, čijoj jačini pridonosi uporaba triju blisko značnica na samome kraju: *plačb, ridanie i v'plb*. U (b) ponavljanje se pojavljuje neposredno uoči tumačenja pastira kao duhovnih i crkvenih učitelja.

¹²² Verity L. Allan, *Theological Works of the Venerable Bede*, 69.

¹²³ Ber₂, 43d.

¹²⁴ Ber₂, 44b.

¹²⁵ Ber₂, 44c.

¹²⁶ Ber₂, 44b.

- a) *Quod iuxta vaticinium Ieremiae: Vox in Rama, id est in excelso, audita est ploratus et ululatus:*¹²⁷ *se že po pro(ro) častvu eremie pror(o)ka · gl(a)s_b va urame sliš(a)n_b e(st_b) to est_b va visotê s'liš(a)n_b e(st_b) plač_b i ridanie i v'pl_b mnog_b;*¹²⁸
- b) *Significant autem mystice pastores isti gregum doctores quosque ac rectores fidelium animarum:*¹²⁹ *pastiri že bdeče i strêguče i straže strêžahu · pastiri o stadê svoem_b učiteli s (!) cr(b)kveni · toli praviteli vēr'nih_b d(u)š_b razumêūt' se.*¹³⁰

Ponavljanje sintaktičkih konstrukcija imalo je ulogu osnaživanja moralne poruke, posebice ako se ponavljanje pojavljivalo u stilski obilježenom dijelu teksta. U sljedećem primjeru ponavljaju se rečenice koje završavaju biblizmima,¹³¹ u ovome slučaju aoristom glagola biti (*bê*), a koji nisu rezultat prevođenja *ad verbum*. Takvim ciljanim udaljavanjem od sintakse hrvatskokrkvenoslavenskoga jezika u tekstu se snažnije povezivala sadašnjost sa starozavjetnim i novozavjetnim događajima: *aptum profecto humanae restorationis principium (...) quia prima perditionis humanae fuit causa:*¹³² *klūčan_b vistinu č(lovêč)skago ob'novleniê početak_b bê (...) êkože prvago pogubleniê rêč_b bê.*¹³³

U Ber₂ nalazimo više potvrda doslovnog prevođenja koje se u nekim drugim hrvatskoglagojskim brevijarima napušta:

- a) *Ioannes eumdem in principio iam fuisse testatur, dicens:*¹³⁴ *iv(a)n_b že togož'de od_b iskoni suća svêstuet_b reki Ber₂; Ivan_b že togožde b(og)a u b(og)a suća êvlaet_b reki N₁, N₂; gl(agol) et_b Bar, Drag, Metr, Pm, Rom;*
- b) *multitudo coelestium agminum:*¹³⁵ *množastvo nebeskih_b družin'stvi Ber₂; družinsto nebeskih_b voi Bar, Drag, N₁, N₂;*
- c) *caneret:*¹³⁶ *pêli biše Ber₂; pêše rekući Bar, Drag; pêše rekuće N₁, N₂;*

¹²⁷ PL 94, 50.

¹²⁸ Ber₂, 44a

¹²⁹ PL 94, 35.

¹³⁰ Ber₂, 31c.

¹³¹ O biblizmima u hrvatskokrkvenoslavenskim prijevodima vidi više u: Ana Mihaljević, *Hrvatskoglagojski tekstovi prevedeni s latinskoga*, Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut, Zagreb, 2020.

¹³² PL 94, 9.

¹³³ Ber₂, 18b.

¹³⁴ PL 94, 39.

¹³⁵ PL 94, 35.

¹³⁶ PL 94, 35.

- d) *contestari, quia sive vivimus*:¹³⁷ *sbvĕstovati rekućimĕ · ěko lŭbo živućimĕ* Ber₂, Vb₁;
- e) *aeternam divinitas eius potentiam*:¹³⁸ *vĕč'nuû ego b(o)ž(a) stviĕ silu* Ber₂; *v(ĕ)čnuû ego žizanĕ i silu b(o)žistviĕ* N₁, N₂, Vt₁₉;
- f) *iuxta illud viri sapientis*:¹³⁹ *svĕstuet' se · po onomu g(lago) lu muža mudra · iže r(e)če* Ber₂.

U posljednjim četirima primjerima vidimo kako se u nekim brevijarima dodaju glagoli govorenja (c, d, f) i proširuju rečenice (e). U (d) se upravo dodanim glagolom govorenja implicitno nagovještava kako iskaz pripada pisanom izvoru, u ovome slučaju Svetome pismu.

Ostatci pak *ad verbuma* u drugim brevijarima pokazuju kako je prvotan prijevod Bedinih homilija bio dulji i u većoj mjeri vjeran latinskome izvoru u odnosu na inačice sačuvane u Ber₂:

- a) *serpens a diabolo*:¹⁴⁰ *z'miĕ* Ber₂; *z'miĕ ot dbĕvla* Drag, Pm; *z'miĕ ot dĕvla* N₁, Vinod, Vt₁₉;
- b) *Quod in Bethleem et in omnibus finibus eius occisi sunt*:¹⁴¹ *a eže v(a) vitlĕome iz'bĕeni sutĕ* Ber₂; *a eže vĕ vitlĕome i vĕ vsĕh' prĕdĕlĕh' ego izĕbeni sut'* Vb₁.

Promjene u redosljedu riječi i rečenica mogle bi upućivati na povremene kompilatorske postupke naših glagoljaša. Naime, time se premještao naglasak na neke druge dijelove homiletičkih čitanja te su se snažnije podcrtavale analogije ili antiteze između susjednih rečenica. Osim promjena u redosljedu riječi:

- a) *apparuit in somnis Ioseph*:¹⁴² *va snĕ ěvi se osipĕ* Ber₂, Vb₁;
- b) *et esto ibi usque dum dicam tibi*:¹⁴³ *i budi tu doideže ti reku* Ber₂; *i budi tu doideže reku ti* Vb₁;
- c) *cui nomen erat Ioseph*:¹⁴⁴ *emuže ime osipĕ* Ber₂; *komu bĕ ime osip* Mavr;
- d) *raro autem legimus quia apparentes hominibus angeli designantur ex nomine*:¹⁴⁵ *rĕt'ko čtemĕ · da anj(e)li ěvlauće se č(louvĕ)komĕ naricali se bĕše imenemĕ* Ber₂.

¹³⁷ PL 94, 50.

¹³⁸ PL 94, 39.

¹³⁹ PL 94, 50.

¹⁴⁰ PL 94, 50.

¹⁴¹ PL 94, 50.

¹⁴² PL 94, 50.

¹⁴³ PL 94, 50.

¹⁴⁴ PL 94, 50.

¹⁴⁵ PL 94, 9.

u Ber₂ nalazimo više promjena u redosljedu rečenica:

- a) *Verum quotiescunque fit, ideo utique fit ut etiam nomine ipso quod ministraturi veniant, insinuent. Gabriel namque fortitudo Dei dicitur.*¹⁴⁶ *sadê že anj(e)l_b gabriel_b svêstuet' se · gabriel_b ubo kropost_b (!) b(o)žtê g(lago)let' se vistinu podobaše tako biti · da an'j(e)l_b iže b(o)žie krêposti ime imat_b;*¹⁴⁷
- b) *qui in regione eadem erant vigilantes et custodientes vigiliis noctis super gregem suum, angelus Domini magna cum luce apparuit, exortumque mundo Solem iustitiae non solum coelestis voce sermonis, verum etiam claritate divinae lucis astruebat.*¹⁴⁸ *anj(e)l_b g(ospo)d(a)n_b s v(e)likim_b sv(ê)tom_b êvi se pastirem_b iže v' tožde stranê bêhu b'deče i strêguče stráže noć'nie o stadê svoem_b · vsiêv'see ubo miru pravad'noe sl'n'ce ne tak_bmo neb(e)skago sl(o)vese glasom_b.*¹⁴⁹

Usporedba *omilija* u Ber₂ s onima iz drugih brevijara pokazala je kako među njima postoji veći broj gramatičkih i leksičkih varijacija, no one su zapravo više odraz jezičnih osobina pojedinog brevijara, a manje pokazatelj jezika hrvatskoga prijevoda Bedinih homilija:

- a) *sam* Ber₂; *tê* Drag; *ta* Mavr, N₁; *tb* Vb₁, VO; *têm* Vinod; *tažde* Pm, Pt; *tagda* Mosk; *sa* Metr; *ta že* Vt₁₀; *ta je* s(a)m_b Bar prema lat. *ipse*;
- b) *rojenim_b* Ber₂; *roišu se* Bar, Drag, N₁, N₂; *roenim_b* Mavr, Metr, Pt; *rožd'šu se* Pm; *roždenn_b* Rom; *roždenim_b* Vt₁₉, Vinod, Vb₁; *roždše se* prema lat. *nato*;
- c) *v'z'vêcaet_b* Ber₂; *uzvêstiti* Bar, Drag; *uzvêsti* Oxf, Pm, Vt₅, Vt₁₀; *v'zvêc'et_b* Mavr; *uzvesti* Mosk; *v'zvêsti* Rom, Vt₁₉ prema lat. *narrat*;
- d) *vkusiti* Drag, Vinod, Vt₅; *v'kusiti* Mosk; *vkus_b* VO; *vkus'* Metr, Vb₁ prema lat. *gustum*.

S obzirom na to da usporedba s drugim brevijarima nije pro našla znatan broj tekstoloških varijanti zaključujemo kako su sve glagoljske *omilije* nastale prema istome prijevodu. Ono u čemu se brevijari razlikuju odnosi se ponajprije na duljinu i raspored Bedinih čitanja. Ovdje ćemo stoga navesti nekoliko tekstoloških varijanti:

- a) *pastiri g(lago)lahu drug_b ka d'rug_b* Ber₂, Mavr – *pastiri g(lagol)ahu meû soboû* Bar, Drag, Mosk, N₁, N₂, Pm, Rom,

¹⁴⁶ PL 94, 9.

¹⁴⁷ Ber₂, 18c.

¹⁴⁸ PL 94, 34–35.

¹⁴⁹ Ber₂, 31b.

Vinod prema lat. *In illo tempore pastores loquebantur ad invicem*;¹⁵⁰

- b) *dan(a)snemu vrēmeni Ber₂ – današ'nemu d'nevi Drag, N₁, N₂, Rom prema lat. hodierno tempori*;¹⁵¹
- c) *tolik' sl(a)vē božastvanie hv(a)li bili biše obratimi Ber₂ – tolike sl(a)ve ob'ratimi bili biše Drag, N₁ prema lat. laudationis essent convertendi*;¹⁵²
- d) *današ'ni d(a)n_b bist_b Ber₂ – d(a)n(a)s_b bist_b Oxf prema lat. hodierna die facta est*;¹⁵³
- e) *kazal' Ber₂ – v'zvēstiti Drag, Vinod, Vt₅ – v_bzvēstil bi VO prema lat. perhibet*.¹⁵⁴

Na starinu prijevoda Bedinih homilija upućuje jedna prepoznatljiva značajka hrvatskoglagoljske tradicije, a to je pojava imena Spas umjesto Isus.¹⁵⁵ U Bedinim homilijama nalazimo je više puta: u Hom. I. 8 (*In Die Natali Domini*): *Zane ēko vrēmen'noe · hodataē b(o) žiē i čl(o)vēč(a)skago č(lovē)ka sp(a)sa kr's'ta roždastvo*¹⁵⁶ prema lat. *Quia temporalem mediatoris Dei et hominum, hominis Iesu Christi nativitatem*¹⁵⁷ te u Hom. I. 10 (*In die festo Innocentium*): *obēn'čaemi ka g(ospod)u b(og)u sp(a)su h(rbst)u* prema lat. *coronandi ad Christum*.

3. KRITIČKO IZDANJE HOMILIJE I. 3 (*IN FESTO ANNUNTIATIONIS BEATAE MARIAE*) BEDE ČASNOGA

Kao osnovni tekst uzeta je latinična transliteracija homilije Bede Časnoga koja je objavljena 2018.¹⁵⁸ U ostalom kritičkom aparatu u ovom se radu prvi put donose varijante iz drugih hrvatskoglagoljskih brevijara.

¹⁵⁰ PL 94, 34.

¹⁵¹ PL 94, 35.

¹⁵² PL 94, 35.

¹⁵³ PL 94, 38.

¹⁵⁴ PL 94, 9.

¹⁵⁵ Na to je prvi upozorio Josip Tandarić opisujući Vb₁ i Pt. Vidi: Josip Tandarić, *Hrvatskoglagoljski tiskani brevijar iz 1491*, *Slovo* 34 (1984.), 125–157.

¹⁵⁶ Ber₂, 31d. Na tome se mjestu riječ *spas* pojavljuje i u N₂ i Vb₁.

¹⁵⁷ PL 94, 38.

¹⁵⁸ *Drugi beramski brevijar: hrvatskoglagoljski rukopis iz 15. stoljeća*. I. dio. Sv. 2. *Transliteracija*. Transliterirali Vesna Badurina Stipčević, Ivan Botica, Margaret Dimitrova, Marija-Ana Dürriegl, Iskra Hristova Šomova, Kristijan Kuhar, Milan Mihaljević, Sandra Požar, Andrea Radošević, Ana Šimić, Marinka Šimić, Jozo Vela, Jasna Vince, Josip Vučković, Sanja Zubčić, Mateo Žagar, prir. Milan Mihaljević, Staroslavenski institut, Zagreb, 2018.

In festo Annuntiationis Beatae Mariae (Hom. 1 PL 94, 9–14; Hom. I. 3 CCSL 122, 14–20), Ber₂, 18–19a.

V (o)no vr(ê)me¹⁵⁹ poslan¹⁶⁰ bist¹⁶¹ anj(e)l¹⁶² gab'rielj¹⁶³ ot b(og)a v grad¹⁶⁴ galilêiski¹⁶⁵ emuže¹⁶⁶ nazarat¹⁶⁷ · k' d(ê)vi¹⁶⁸ obručenêi¹⁶⁹ mužu¹⁷⁰ · emuže¹⁷¹ ime osip¹⁷² · ot¹⁷³ domu¹⁷⁴ davidova¹⁷⁵ ime¹⁷⁶ d(ê)vê¹⁷⁷ m(a)riê¹⁷⁸ · i pročaê¹⁷⁹
· om(i)liê¹⁸⁰ čast'nago¹⁸¹ bêdi¹⁸² proz'vitera¹⁸³ · čti¹⁸⁴ · početak¹⁸⁵
n(a)šego¹⁸⁶ iz'bavleniê¹⁸⁷

¹⁵⁹ vr(ê)me | vr(ê)me Mavr, Oxf, Vt₁₉.

¹⁶⁰ poslan' | poslanъ Drag.

¹⁶¹ bist¹⁶¹ | bis(t)ъ Drag, Mavr, Metr, Mosk, Oxf, Pm, Pt, Rom, Vt₅, Vt₁₉; bi Bar, Vt₁₀.

¹⁶² anj(e)l¹⁶² | anjelъ Bar.

¹⁶³ gab'rielj | gavriļ Mavr, Vb₁, VO.

¹⁶⁴ grad¹⁶⁴ | gr(a)đъ Bar, Metr, Oxf, Vt₁₀, Vt₁₉.

¹⁶⁵ galilêiski | galileiski Metr, Vt₁₀.

¹⁶⁶ emuže | emuže add. ime Drag, Metr, N₁, Pm; em(u)že add. ime Oxf, Vt₅, Vt₁₀, Vt₁₉; om. Mosk.

¹⁶⁷ nazarat' | nazatъ N₁; nъzaretъ Pm; naz'ratъ Mavr, Metr; om. Mosk.

¹⁶⁸ d(ê)vi | d(e)vê Drag, N₁, Rom, VO, Vt₁₉; devi Mosk.

¹⁶⁹ obručenêi | obručenoi Vb₁; obručenêi Mosk; obruč(e)nei Metr; obručenje Rom.

¹⁷⁰ mužu | m(u)žu Mavr, Metr, Mosk, Pt, Vt₁₀, Vt₁₉; mužû Vb₁.

¹⁷¹ emuže | emuže bê N₁, Pt, Vb₁, VO; em(u)že Mosk, Vt₅; komu Mavr.

¹⁷² osip¹⁷² | os(i)pъ Bar.

¹⁷³ ot | o(t) Vt₁₀.

¹⁷⁴ domu | d(o)mu Mavr, Vt₅.

¹⁷⁵ davidova | d(av)j(i)d(o)va Bar, Drag, Mavr, Metr, Mosk, N₁, Oxf, Pm, Pt, Rom, Vb₁, VO, Vt₅, Vt₁₀.

¹⁷⁶ ime | i ime Bar, Mavr, Mosk, Oxf, N₁, Pm, Rom, Vb₁, VO, Vt₅, Vt₁₀; i imê Pt.

¹⁷⁷ d(ê)vê | d(ê)vi Bar, Mavr, Mosk, Metr, Oxf, Pm, Pt, Vt₅, Vt₁₀; děvê Vb₁.

¹⁷⁸ m(a)riê | m(a)r(i) Mavr.

¹⁷⁹ pročaê | pr(o)č(a)ê Vt₁₀, Vt₁₉; pr(o)č(aê) Bar, Vb₁; pr(očaê) Metr, Pt.

¹⁸⁰ om(i)liê | o(miliê) Metr, N₁; om(i)l(i)ê Bar, VO; om(ili)ê Mosk, Oxf, Pm, Pt; om(i)l(i)ê Vb₁; om. Mavr; omiliê Rom, Vt₁₉.

¹⁸¹ čast'nago | čъstn(a)go N₁, Pm, Vt₅, VO; č(a)s(tnago) Vt₁₀; č'st'nago Rom, Vb₁; om. Mavr; č(a)st(nago) Mosk, Oxf; č(astnago) Metr; č(a)s(t)n(a)go Bar; č(a)st(na)go Pt.

¹⁸² bêdi | b(e)di Mosk, Pt; bedi Metr.

¹⁸³ proz'vitera | pr(o)zv(itera) Metr, N₁; pr(o)zv(i)t(e)ra Mosk, Vb₁, Vt₅; prozv(itera) Pm; pr(ozvitera) Vt₁₀; pr(o)zv(itera) Mavr; prozviter Rom; prozv(i)t(e)r Pt; pro(zvitera) Oxf.

¹⁸⁴ čti | (om.) Drag, VO.

¹⁸⁵ početak¹⁸⁵ | počet(a)kъ Drag, Oxf, N₁, VO; počet'k' Mavr, Vb₁; poč(e)tie Bar.

¹⁸⁶ n(a)šego | n(a)š(e)go Mavr, Metr, Mosk, Oxf, N₁, Pt, Rom, Vb₁, Vt₅, Vt₁₀, Vt₁₉; našego VO; naš(e)go Bar.

¹⁸⁷ iz'bavleniê | izb(a)vleniê Oxf, N₁, Pm, Vt₁₀, Vt₁₉; izb(a)vl(e)niê Mavr, Metr, Vt₅; izbavl(e)niê Bar.

današ'ne¹⁸⁸ s(veta)go e(van)j(eli)ê¹⁸⁹ čtenie¹⁹⁰ poručaet' ¹⁹¹ · eže¹⁹²
 anj(e)l' ¹⁹³ s n(e)b(e)se ot¹⁹⁴ b(og)a¹⁹⁵ poslan' ¹⁹⁶ v'z'vêçat' ¹⁹⁷ d(ê)vê¹⁹⁸
 · da /18b/ novoe po têlu¹⁹⁹ roistvo²⁰⁰ s(i)na b(o)žie казал' bi · pone-
 že²⁰¹ mi²⁰² staros'ti²⁰³ porok' ²⁰⁴ otvr'g'se²⁰⁵ ob'noviti²⁰⁶ se toli meû²⁰⁷
 s(i)ni²⁰⁸ b(o)žie mьogli²⁰⁹ (!) bihom' pričisti²¹⁰ se ·
 čti²¹¹ · ače²¹² vistinu²¹³ pr'vorediê²¹⁴ togože²¹⁵ roistva²¹⁶ smotrenim' ²¹⁷

- ¹⁸⁸ današ'ne | d(a)n(a)šnago n(a)mь Drag, MPm, Vt₅, Vt₁₀; dan(a)šne n(a)mь N₁; d(a)n(a)šne n(a)mь VO; d(a)n(a)sne nam' Vb₁; d(a)n(a)šne n(a)mь Mavr, Metr; d(a)n(a)šn(a)go n(a)mь Rom, Vt₁₉; d(a)n(a)šn(a)go namь Bar; dan(a)šne nam Pt.
- ¹⁸⁹ e(van)j(eli)ê | ev(a)nj(eli)ê Vb₁; e(van)j(eli)ê Pt.
- ¹⁹⁰ čtenie | čt(e)nie Mavr, Oxf, N₁, Pm, Vb₁, VO, Vt₅, Vt₁₉; čtenie Rom; čt(e)niê Bar.
- ¹⁹¹ poručaet' | poručaet' Pm; prêdъ poručaet' Vt₁₀.
- ¹⁹² eže | iže Mosk.
- ¹⁹³ anj(e)l' | anьel' Bar.
- ¹⁹⁴ ot | om. Vt₅, Vt₁₉.
- ¹⁹⁵ b(og)a | om. Vt₅, Vt₁₉.
- ¹⁹⁶ poslan' | posl(a)n' Mavr.
- ¹⁹⁷ v'z'vêçat' | vzvêstiti Bar, Drag; vzvêsti Oxf, Pm, Vt₅, Vt₁₀; v'zvêç'et' Mavr; vzvêsti Mosk; v'zvêsti Rom, Vt₁₉.
- ¹⁹⁸ d(ê)vê | d(ê)vi Bar, Metr, Mosk, Oxf, Pm; d(ê)vi m(a)rii Vt₁₀.
- ¹⁹⁹ têlu | telu Bar, Metr, N₁, Rom; t(ê)lu Mavr, Mosk, Vt₅, Vt₁₉.
- ²⁰⁰ roistvo | rožd'stvo Drag, Oxf, Rom, VO; roj'stvo Pm; roždьstvo Vb₁; roždstva Pt.
- ²⁰¹ poneže | čt(i) Pm; čteno Vt₁₀; proneže Mavr, Metr; čti .b.(2) Rom; pon(e)mže Bar; čt(i) poneže Oxf.
- ²⁰² mi | om. Vt₁₉.
- ²⁰³ staros'ti | st'rosti Mavr; s'taros'ti Mosk.
- ²⁰⁴ porok' | por(o)k' Bar.
- ²⁰⁵ otvr'g'se | otvr'k'se Rom; otvrgše Pt.
- ²⁰⁶ ob'noviti | obnovit Mavr, Metr.
- ²⁰⁷ meû | meždu Drag; meždû N₁, Pt, Vb₁, VO.
- ²⁰⁸ s(i)ni | sini Bar.
- ²⁰⁹ s(i)ni | mog'li Pm.
- ²¹⁰ pričisti | pričis'ti Mosk; pričistit Metr; pričist(it) Bar.
- ²¹¹ čti | čtenie .b. (2) Drag; čte Bar; om. Pm, Vt₅, Vt₁₀, Vt₁₉.
- ²¹² ače | k(a)ko Mavr.
- ²¹³ vistinu | vist(i)nu Mavr; vis'tinu Mosk.
- ²¹⁴ pr'vorediê | prvorodiê Pm, Pt, Vt₅, Vt₁₀; pravorediê Vb₁; prvorêdiê Mavr; prvorediêhь Metr.
- ²¹⁵ togože | togožde Drag, Mosk, Oxf, Pm, Pt, Rom, Vb₁, Vinod, VO, Vt₅, Vt₁₀, Vt₁₉; togoe Bar, Mavr, Metr.
- ²¹⁶ roistva | rožd'stva Drag, Rom, Vb₁, VO, Vt₁₉; roždstva Oxf, Pt, Vt₅; roždastva Pm.
- ²¹⁷ smotrenim' | smotr(e)nimь Metr, N₁, Vinod, Vt₅; smotrъnimь VO; smotrimь Oxf, Rom, Vt₁₀; smotrъnim' Vb₁; smotrnimь Bar, Mavr, Pt.

sr(ьd)cemь²¹⁸ misliti²¹⁹ imamo²²⁰ obećanago²²¹ sp(a)seniê²²² darь²²³
priêti utegnemь²²⁴ · reče²²⁵ poslanь²²⁶ bistь²²⁷ anj(e)lь²²⁸ ot b(og)
a²²⁹ v gradь²³⁰ galilêiski²³¹ · emuže²³² ime nazaratь²³³ k' d(ê)vê²³⁴
obručenêi²³⁵ mužū²³⁶ emuže²³⁷ ime osipь · ot domu²³⁸ dav(i)d(o)va²³⁹
ime²⁴⁰ d(ê)vê²⁴¹ m(a)riê²⁴² · čti²⁴³ · ključanь²⁴⁴ vistinu²⁴⁵ č(lovêč)
skago²⁴⁶ ob'novleniê početakь²⁴⁷ /18c/ bê²⁴⁸ · da anj(e)lь ot b(og)a

- 218 sr(ьd)cemь | om. Vt₁₀; srcecmь Bar, Pt; licemь Oxf.
219 misliti | mislimь Bar, Drag, Mavr, Metr, Mosk, Oxf, N₁, Pt, Rom, Vt₅, Vt₁₉; mislim'
Pm, Vb₁; mislêmь VO; om. Vt₁₀ Vt₁₀.
220 imamo | om. Drag, VO, Vt₅, Vt₁₀.
221 obećanago | obeč'nago Mavr; obečan(a)go Metr.
222 sp(a)seniê | sp(a)s(e)niê Mavr, Metr, N₁, Rom, Vb₁, VO, Vt₅, Vt₁₉; sp(a)s(ene) Vt₁₀;
sp(a)senie Mosk; spasenie Bar.
223 darь | dara Bar, Drag, Oxf, Pm, Rom, VO, Vt₅, Vt₁₉; dari Mavr, Metr, N₁, Pt, Vb₁;
d(a)ra Vt₁₀.
224 utegnemь | utegnem' Pm, Vb₁.
225 reče | r(e)če Mavr, Vinod, Vt₁₀; om. Rom.
226 poslanь | posl(a)n' Pm, Vb₁; posl(a)нь Mavr, Metr; čti. poslanь Rom.
227 bistь | bis(t)ь Drag, Mavr, Metr, Mosk, Oxf, Pm, Pt, Rom, Vb₁, Vt₅, Vt₁₉; bi Vt₁₀.
228 anj(e)lь | anj(e)lь gabrielь Mosk, Oxf, Pm, Rom, Vinod, Vt₁₀, Vt₁₉; om. Metr; anjelь
Bar.
229 b(og)a | boga Bar.
230 gradь | gr(a)dь Metr, Oxf, Vt₁₉.
231 galilêiski | galileiski Metr, Vt₁₀.
232 emuže | em(u)že Mosk, M, Vt₅, Vt₁₉; komu Mavr.
233 nazaratь | n'zratь Mavr; nazaretь Mosk; n'zrat' Metr; nazr'tь Oxf.
234 d(ê)vê | d(ê)vi Bar, Metr, Mosk, Oxf, Pm, Vt₁₀.
235 obručenêi | obručenêi Vt₁₀; obručênoi Mavr; obručenie Mosk; obručnei Metr.
236 mužū | m(u)žu Vt₅, Vt₁₀, Vt₁₉, Mavr; mužû Vb₁.
237 emuže | emu bê N₁, Pt, Vb₁, VO; em(u)že Vt₅, Vt₁₀; komu bê Mavr; emuže bê Metr,
Vt₁₉.
238 domu | d(o)mu Mavr.
239 dav(i)d(o)va | davidova Drag, Bar; d(avido)va Vt₅; d(avi)d(o)va VO, Pt; d(a)v(i)d(o)
va Mavr, Metr, Pm, Rom, Vb₁, Vinod, Vt₁₀.
240 ime | i ime Mavr, Mosk, Pt, Rom, Vb₁, Vinod, VO, Vt₁₀.
241 d(ê)vê | d(ê)vi Metr, Mosk, Vt₁₀; dêvi Bar.
242 m(a)riê | mariê Vb₁.
243 čte | čte(niê) Pm; om. Mavr, Rom, Vinod, Vt₁₀; čte Bar; čteno Pt; om. Oxf.
244 ključanь | ključ(a)нь Drag, VO; ključn' Vb₁; ključ'нь Mavr.
245 vistinu | vist(i)nu Mavr.
246 č(lovêč)skago | človêčaskago Bar.
247 početakь | početъkь Mavr, Oxf, Vinod, VO; početk' Metr, Vb₁.
248 bê | bis(t)ь Drag, Mosk, Oxf, Rom, Vinod; bistь Pm.

poslal²⁴⁹ se²⁵⁰ bi²⁵¹ · k' d(è)vê²⁵² porodu b(o)ž(a)skomu²⁵³ posvetiti²⁵⁴
 û êkože prvago²⁵⁵ pogubleniê rěč²⁵⁶ bê²⁵⁷ · egda²⁵⁸ z'miê²⁵⁹ posilaše²⁶⁰
 se k' ženê²⁶¹ · d(u)homь²⁶² gorêsti²⁶³ prelastiti²⁶⁴ û · sam²⁶⁵ že²⁶⁶
 d'êv(a)lь²⁶⁷ v' zmiï²⁶⁸ prihoêše²⁶⁹ da v(a)sь²⁷⁰ rodь č(lovêča)ski
 prelaćenima²⁷¹ pr'voroditelema²⁷² bez'semr'tvstva²⁷³ toli b(o)ž(a)stva²⁷⁴
 vêč'nie²⁷⁵ sl(a)vi ob'nažil' bi na²⁷⁶ obakь²⁷⁷ êkože²⁷⁸

- 249 poslal' | poslanь Drag, Mosk, Oxf, Pm, Rom, Vinod, Vt₁₀, Vt₁₉; poslaь Vb₁.
 250 se | om. Bar, Drag, Oxf, Pm, Rom, Vinod, Vt₁₀, Vt₁₉.
 251 bi | bistь Bar, Drag, Vinod; bis(ть) Pm, Rom; om. Vt₁₉.
 252 d(è)vê | d(è)vi Bar, Metr, Mosk, Oxf, Rom, Vt₁₀.
 253 b(o)ž(a)skomu | b(o)ž(a)sk(o)mu Mosk.
 254 posvetiti | pos(ve)titi Bar, Metr, Pm, Pt, Rom, VO.
 255 prvago | prv(a)go Metr.
 256 rěčь | ričь Bar, Mosk.
 257 bê | bistь Drag; bis(ть) Mosk.
 258 egda | k'da Mavr.
 259 z'miê | z'miê ot dèvla Drag, Pm; z'miê ot dèvla N₁, Vinod, Vt₁₉; ot d'èvla Bar.
 260 posilaše | posla Bar, Drag, Mosk Pm, Vinod, Vt₁₉; posil'she Mavr; poslaše Metr.
 261 ženê | ženi Bar, Metr, Mosk.
 262 d(u)homь | d(u)h(o)m' Mavr, VO; d(u)h(o)mь Mosk.
 263 gorêsti | grdosti Bar, Drag, Metr, N₁, Pm, Pt, Vinod, VO; gr'dosti Mavr, Vb₁, Vt₁₉.
 264 prelastiti | prel'sti Drag; prêl'stiti VO; prêlastiti Vinod; prelasti Pm; prel'stiti Mavr, Vt₁₉; prelast(i) Pt.
 265 sam | tê Drag; ta e Mavr, N₁; ть Vb₁, VO; têm Vinod; tažde Pm, Pt; tagda Mosk; sa Metr; ta že Vt₁₉; ta je s(a)mь Bar.
 266 že | om. N₁.
 267 d'êv(a)lь | dèvolь VO; dèv(a)lь Pt.
 268 zmiï | zmiï̃ Drag.
 269 prihoêše | prihoždaše Drag, Pm, Vb₁, Vinod, VO, Vt₅, Vt₁₉; prehêše Mosk; prohoždaše Pt.
 270 v(a)sь | vьs' Vb₁; vasь Bar, Pt.
 271 prelaćenima | om. Bar, Drag, Pm, Vinod, Vt₅, Vt₁₉; prêl'ćenom VO; prêl'ćenoma Vb₁; prel'ćen(o)ma Mavr; prel(a)ćenima Pt.
 272 pr'voroditelema | om. Bar, Drag, Pm, Vinod, Vt₅, Vt₁₉; prvêerodit(e)lema Metr, N₁, VO; prvêeroditelema Mosk, Pt, Vb₁; prvêerodit(e)lema Mavr.
 273 bez'semr'tvstva | besemr'tьstva Drag; bez'semr'tva N₁; bessemr'tьstva Metr, VO; bes'semr'tiê Vinod; bes'smrt'stva Mavr, Pm, Vb₁, Vt₁₉; bez'semr'tsvi Mavr; bezsemrtstva Bar; besъsemrtstva Pt.
 274 b(o)ž(a)stva | b(la)ž(e)nstva Bar, Vinod, Vt₁₉; bož'stva Pm; b(o)žn'stva Mavr; b(la)ž(e)nstva Metr; bož(a)stva Pt.
 275 vêč'nie | ot vêčnie Bar, Drag, Vinod; v(è)čnie N₁, Vt₅; ot v(è)čne Pm; večnie Metr; ot v(è)čnoe Vt₁₉.
 276 na | add. čtenie v.(3) Drag nь; čt(e)n(ie) Vt₅; nь Vb₁, Vinod, VO.
 277 obakь | obak' Vb₁.
 278 êkože | êk(o)že Vinod, Vt₅; êže Mosk.

semr'tь²⁷⁹ ženoû v²⁸⁰ mirь²⁸¹ vnide podobaše²⁸² da²⁸³ životь
vratil'²⁸⁴ se bi · ženoû · ona²⁸⁵ ubo²⁸⁶ ot²⁸⁷ d'êv'la²⁸⁸ z'mieû²⁸⁹
prelačena²⁹⁰ mužû²⁹¹ vkusiv'se²⁹² gorestь²⁹³ poda · a²⁹⁴ siê²⁹⁵ ot
b(og)a²⁹⁶ nag(lago)lana²⁹⁷ · miru²⁹⁸ žiz'nodav'ca porodi · reče²⁹⁹
bo³⁰⁰ evan'j(e)listь³⁰¹ poslanь bistь³⁰² an'j(e)lь gabrielь³⁰³ k' m(a)rii
d(ê)vê³⁰⁴ · rêt'ko³⁰⁵ čtemь³⁰⁶ · da an'j(e)lî êvlaûče³⁰⁷ se č(lovê)komь³⁰⁸
naricali se³⁰⁹ bêše³¹⁰ imenemь³¹¹ · sadê³¹² že an'j(e)lь gabrielь³¹³

279 semr'tь | s'mrtь Mosk.

280 v | om. Drag, Metr, Mosk, Vb₁, Vinod, VO.

281 mirь | om. Drag, Metr, Mosk, Vb₁, Vinod, VO.

282 podobaše | podobaše že Mosk.

283 da | da i Mosk, Vinod.

284 vratil' | v'zvratil' Drag, Vinod, VO, Vt₅; v'zvratil' Vb₁.

285 ona | euga Drag; om. Mosk, Vinod, Vt₅.

286 ubo | om. Drag, Mosk, Vinod, Vt₅.

287 ot | egda ot Vt₅.

288 d'êv'la | d'êvola Vb₁.

289 z'mieû | z'miû Mosk.

290 prelačena | prel'čena Drag.

291 mužû | m(u)žu Mosk, Vt₅; mužû Vb₁.

292 vkusiv'se | vkusiti Drag, Vinod, Vt₅; v'kusiti Mosk; vkusь VO; vkus' Metr, Vb₁.

293 gorestь | goresti Drag, Metr, Vb₁, Vinod, VO; v gorêstь Vt₅; grês'ti Mosk.

294 a | mariê Drag; m(a)riê Mosk, Vinod, Vt₅; om. Metr, VO.

295 siê | om. Drag, Mosk, Vinod, Vt₅; siê že Metr, Vb₁, VO.

296 b(og)a | ot b(og)a an'j(e)l(o)мь Drag, Metr, Mosk, Vb₁, Vinod, VO, Vt₅.

297 nag(lago)lana | nag'lagolana Vt₅.

298 miru | m(i)ru Metr.

299 reče | r(e)č(e) Vinod, Vt₅.

300 bo | ubo Vinod, VO.

301 evan'j(e)listь | ev(an)j(e)l(istь); e(van)j(e)l(i)stь Mosk.

302 bistь | bis(ть) Mosk, Vinod.

303 gabrielь | gabriel ot b(og)a Drag, Vinod, Vt₅; gavril ot b(og)a VO.

304 d(ê)vê | d(ê)vi Mosk, Vinod, Vt₅.

305 rêt'ko | rêt'ko že Mosk, Vinod, VO, Vt₅.

306 čtemь | čtemo Drag; č'temь Mosk.

307 êvlaûče | êvlaûči Drag; êvlaûčei Vinod, VO, Vt₅.

308 č(lovê)komь | č(lovê)k(o)мь.

309 se | om. VO.

310 bêše | b(ê)še Vt₅; biše Mosk, VO.

311 imenemь | im(e)n(o)мь Vt₅.

312 sadê | sьdê VO; sade Mosk.

313 gabrielь | gabriel an'j(e)lь poslanь ot b(og)a k d(ê)vê m(a)rii Drag; poslanь ot b(og)a k m(a)rii d(ê)vi Mosk, Vinod, Vt₅; gavrilь poslan' k d(ê)vê m(a)rii VO.

svêstuet' se · gabrielъ³¹⁴ ubo kropostъ³¹⁵ (!) b(o)žie³¹⁶ g(lago)let'³¹⁷ se³¹⁸
 vistinu podobaše tako³¹⁹ biti³²⁰ · da³²¹ an'j(e)lъ³²² iže³²³ b(o)žie³²⁴
 krêposti³²⁵ ime³²⁶ imatъ³²⁷ · početie³²⁸ s(i)na³²⁹ b(o)žie³³⁰ kazal'³³¹ bi
 · /18d/ êko³³² sp(a)s(e)nie³³³ vsego³³⁴ roda č(lovêč)skago prihoêše³³⁵

Tablica 1. Popis tekstova Bede Časnoga

Tekstovi Bede Časnoga	Hrvatskoglagoljski brevijari
<i>In festo Annuntiationis Beatae Mariae</i>	Bar (91d–92c), Ber ₂ (18a–19a), Drag (10b–11a), Mavr (17ac), Metr (28d–29c), Mosk (11ac), N ₁ (11ab), Pad (10d–12a), Oxf (14d–15a), Pm (18ac), Pt (17c–18c), Rom (46b–19a), Vb ₁ (20b–21a), Vinod (14ab), VO (29d–30c), Vt ₅ (13d–14b), Vt ₁₀ (15cd), Vt ₁₉ (15cd)
Hom. I. 3 (CCSL 122, 14–20)	
Hom. 1 (PL 94, 9–14)	

³¹⁴ gabrielъ | gavril' VO; om. Mosk.

³¹⁵ kropostъ | krêpostъ Drag, Vinod, VO, Vt₅; om. Mosk.

³¹⁶ b(o)žie | om. Mosk.

³¹⁷ g(lago)let' | svêstuetъ se Drag, Vinod, Vt₅; om. Mosk.

³¹⁸ se | om. Mosk.

³¹⁹ tako | t(a)ko Vinod.

³²⁰ biti | om. Drag, Mosk, Vinod, Vt₅.

³²¹ da | om. Drag, Mosk, Vinod, Vt₅.

³²² an'j(e)lъ | an'j(e)lu Drag, Mosk, Vinod, Vt₅.

³²³ iže | om. Drag, Mosk, Vinod, Vt₅.

³²⁴ b(o)žie | om. Drag, Mosk, Vinod, Vt₅.

³²⁵ krêposti | om. Drag, Mosk, Vinod, Vt₅.

³²⁶ ime | om. Drag, Mosk, Vinod, Vt₅.

³²⁷ imatъ | om. Drag, Mosk, Vinod, Vt₅.

³²⁸ početie | om. Drag, Vt₅; vplъčenie VO.

³²⁹ s(i)na | om. Drag, Mosk, Vinod, Vt₅.

³³⁰ b(o)žie | om. Drag, Mosk, Vinod, Vt₅.

³³¹ kazal' | v'zvêstiti Drag, Vinod, Vt₅; d(ê)vê v'zvêstil bi VO; v'zvestiti Mosk.

³³² êko | kako Vt₅.

³³³ sp(a)s(e)nie | v sp(a)senie Drag, v sp(a)s(e)nie Vinod, VO, Vt₅; v spaseni Mosk.

³³⁴ vsego | om. Vt₅.

³³⁵ prihoêše | pride Drag, Vinod, Vt₅; prihoždaše VO.

<i>In festo Visitationis Beatae Mariae</i> Hom I. 4 (CCSL 122, 21–31) Hom. 2 (PL 94, 15–22)	Bar (93cd), Ber ₁ (176c), Ber ₂ (19c–20b), Drag (11d–12a), Mavr (251cd), Metr (30bd, 342d–343b), Mosk (12ad), N ₁ (12ab), N ₂ (15bc), Oxf (15d–16a), Pm (19cd), Pt (19ad), Rom (49b–50b), Vb ₁ (22ab), Vinod (72ab), VO (31d–32b), Vt ₅ (15ab), Vt ₁₀ (11cd), Vt ₁₉ (16c–17a)
<i>In aurora in Nativitatis Domini</i> Hom I. 7 (CCSL 122, 46–51) Hom. 6 (PL 94, 34–38)	Bar (102ab), Ber ₂ (31ad), Drag (17d–18a), Mavr (25bc), Mosk (21d–22a), N ₁ (19bc), N ₂ (23ab), Oxf (23cd), Pm (27c), Pt (25d–26a), Rom (65a), Vb ₁ (31ac), Vinod (21c–22a), VO (40d–41c), Vt ₅ (23ab), Vt ₁₀ (20bc), Vt ₁₉ (23b)
<i>In Die Natali Domini</i> Hom. I. 8 (CCSL 122, 52–59) Hom. 7 (PL 94, 37–44)	Bar (102bc), Ber ₂ (31d–33b), Drag (18b–19a), Mavr (25c–26a), Metr (38d–39b), Mosk 822b–23b), N ₁ (19d–20c), N ₂ (23c–24c), Oxf (23d–24b), Pad (20b), Pt (26ab), Pm (27cd), Rom (65b–66a), Vb ₁ (31d–32d), Vinod (22a–23b), VO (41c–42d), Vt ₅ (23c–24b), Vt ₁₀ (20cd), Vt ₁₉ (23c)
<i>In die festo Innocentium</i> Hom. I. 10 (CCSL 122, 68–72) Hom. 9 (PL 94, 50–53)	Ber ₂ (43c–45b), Vb ₁ (41a–42a), Pt (32b–33b), Pad (34a)
<i>In Marci evangelium exposition</i> II. 6 (CCSL 120, 516; PL 92, 193–194)	Bar (162ac), Ber ₂ (102cd), Drag (63cd), Mavr (68ab), Metr (89bd), (78d–79a), N ₂ (73ab), Oxf (72cd), Pad (102d–103c), Pm (75b), Pt (78bc), Rom (130b–131a), Vb ₁ (101d–102b), Vb ₂ (31bc), Vb ₃ (87ac), VO (153d–154b), Vt ₅ (74cd), Vt ₁₀ (66cd), Vt ₁₉ (66d–67a)
<i>In Marci evangelium expositio</i> II. 7 (CCSL 120, 1425–1434; PL 92 203–204) Manjim dijelom <i>In tertia dominica post sanctum Pascha</i> Hom II. 6 (CCSL 122, 220–224, PL 94, 158–163)	Bar (263d–264a), Ber ₂ (220c–221a), Brib (54ac), Drag (148ab), Mavr (152d–153a), Metr (210bd), N ₁ (179ac), N ₂ (182c–183a), Oxf (162ab), Pm (158ab), Pt (159ac), Rom (204b), Vb ₁ (213d–214b), Vb ₂ (212b–213a), Vb ₃ (257a–257d), VO (337c–338a), Vt ₁₀ (145ab), Vt ₁₉ (140d–141a)

ZAKLJUČAK

Istraživanje je pokazalo kako Ber₂ pripada onoj skupini brevijara u kojoj su sačuvane najdulje inačice *omilija* Bede Časnoga te kako se homiletičke lekcije najviše slažu s onima iz Drag, Mosk, Vinod i Vt₅. Također, riječ je o brevijaru koji u odnosu na većinu drugih sadržava prijevod homilije *In innocentium*, potvrđene još samo u Vb₁, Pt, Pad i kratkim dijelom u N₁. Prema izdanjima Bedina *Homilijara* i *Komentara na Matejevo evanđelje* utvrđeni su latinski predlošci hrvatskoglagoljskih homilija. Usporedba je pokazala kako je hrvatskoglagoljski prijevod nastao prema latinskom tekstu u kojem je nekoliko Bedinih rečenica bilo zamijenjeno onima Hrabana Maura i Ælfrica. U Ber₂ nalazimo više potvrda doslovnog prevođenja koje se u nekim drugim hrvatskoglagoljskim brevijarima napušta, no također i potvrde odmicanja od *ad verbum* prijevoda koje su zabilježene u najstarijim brevijarima. Na temelju toga možemo zaključiti kako je prvotni prijevod u većoj mjeri latinski tekst slijedio *ad verbum*. Također, pojava riječi *spas* u Ber₂, ali i Vb₁, upućuje na starinu prijevoda Bedinih homilija. Osim toga, s obzirom na to da među hrvatskoglagoljskim brevijarima nema puno tekstoloških razlika, uglavnom je riječ o onim fonološkim, morfološkim, sintaktičkim i leksičnim, vjerojatno je riječ o jedinstvenom prijevodu. Ber₂, kao i drugi brevijari u kojima su sačuvane dulje lekcije, sadržavaju iste dodane kraće odlomke te proširene biblijske citate. Ti se dodatci nalaze na onim brevijarskim mjestima na kojima je bilo važno prenijeti u potpunosti jasnu i cjelovitu poruku. Promjene u redosljedu riječi i rečenica kojima se pomiče naglasak na druga mjesta u tekstu, te djelmično unošenje figura ponavljanja kojim se oponaša retorika Bedinih homilija, mogli bi upućivati na povremene glagoljaške kompilatorske postupke.

Ovaj je rad tek uvod u istraživanje opusa Bede Časnoga u hrvatskoglagoljskoj književnosti. Kako je riječ o jednome od najvećih srednjovjekovnih intelektualaca, moguće je uskoro očekivati nove radove o recepciji njegovih djela u starijoj hrvatskoj književnosti.

VENERABLE BEDE IN THE 15TH CENTURY SECOND BERAM
BREVIARY: INTRODUCTION TO THE RESEARCH OF RECEPTION
OF BEDE'S TEXTS IN CROATIAN MEDIEVAL LITERATURE

Summary

Croatian Glagolitic breviaries contain translation of the lectiones from homilies, sermons, treatises and other texts written by church fathers. Among them we find those written by Venerable Bede whose homilies represent an important part of the Paul Deacon's Homiliary. From the Carolingian time they became one of the favourite sources of homiletic readings in liturgical books. Croatian Glagolitic breviaries differ in the number and length of the readings from Bede's homilies. In this paper the homilies from the 15th century, Second Beram Breviary, that was part of Istria, are analysed. It is one of the just few breviaries (with Vb1, Pt, Pad, very small part N1) that contain the translation of Bede's homily I. 10 (In innocentium). Comparison of the breviary texts reveal that homiletic readings mostly differ in grammar and lexical characteristics. The textual differences don't appear in significant number. All homiletic readings in Croatian Glagolitic breviaries come from the same translation. Croatian Old Church Slavonic translation of Bede's homily I. 3 (In festo Annuntiationis Beatae Mariae) is published in Latin transcription with the variants from other breviaries that are given in critical footnotes. The paper represents an introduction to the research of Bede's reception in Croatian Medieval literature.

Key words: Venerable Bede, Homilies, Second Beram Breviary, Medieval Translation, Croatian Glagolitic Breviaries